

Normalisering van islamofobie: feit of fabel?

Een onderzoek naar de mogelijke normalisering van islamofobie in de Nederlandse media

Student Name: Jelmer Bastiaans

Student Number: 457619

Supervisor: Dr. Chris Aalberts

Master Media Studies - Media & Journalistiek
Erasmus School of History, Culture and Communication
Erasmus University Rotterdam

Master's Thesis

June 2020

Normalisering van islamofobie: feit of fabel?

Een onderzoek naar de mogelijke normalisering van islamofobie in de Nederlandse media

ABSTRACT

Radicaal rechtse partijen hebben in de afgelopen jaren veel succes behaald. Een van de redenen voor het succes is de aantrekkingskracht die deze partijen hebben op de media. Het meer voorkomen in de media heeft als gevolg dat deze partijen niet meer als buitenbeentjes worden gezien, maar steeds normaler worden. Mogelijk gevolg van het normaler worden van de partijen is dat de standpunten normaliseren. Een van die standpunten is de houding tegenover immigranten uit islamitische landen als Marokko en Turkije. In Nederland wordt er regelmatig gesproken over een ‘Marokkanen-probleem’, doelend op de problemen die Marokkaanse jongeren zouden veroorzaken. Daarnaast wordt er gewezen op de culturele verschillen door radicaal rechtse partijen. Deze negatieve houding tegenover de islam wordt bestempeld als islamofobie. Doordat radicaal rechtse partijen normaler worden is het mogelijk dat islamofobie ook genormaliseerd wordt. Dit is onderzocht in deze scriptie.

Aan de hand van een kwantitatieve inhoudsanalyse is onderzocht of er sprake is van normalisering van islamofobie. Er zijn drie kranten vergeleken: *De Telegraaf*, *Algemeen Dagblad* en *de Volkskrant*. Deze kranten zijn vergeleken in drie periodes, driemaal een periode rond een Tweede Kamerverkiezing. Het gaat om de Tweede Kamerverkiezingen in 2006, 2010 en 2017. Drie verkiezingen waarbij de PVV, een radicaal rechtse partij, succes behaalde.

Vier indicatoren van normalisering zijn gemeten in de verschillende periodes om te bepalen of er sprake is van normalisering van islamofobie: de toon in de artikelen, de gebruikte frames, de associatie met politiek en wie er aan het woord komen. Uit het onderzoek is gebleken dat de toon deels negatiever is geworden door de tijd. Het beeld van de islam is namelijk negatiever geworden door de tijd, terwijl de algehele toon in de

artikelen niet is veranderd. Daarnaast is gebleken dat politieke partijen door de tijd meer geassocieerd worden met de islam. Deze twee ontwikkelingen wijzen op islamofobie, omdat er een negatiever beeld gegeven wordt van de islam.

Aan de andere kant is er gebleken dat de gemeten frames niet zijn veranderd. Er is gekeken naar twee negatieve frames: het wij-zij frame en het demoniseringsframe. De aanwezigheid van beide frames is niet veranderd. Daarnaast zijn vijf immigratieframes onderzocht. Alle vijf frames gaan over de integratie en de plek in de samenleving van de islam. Van deze frames is maar één frame toegenomen in aanwezigheid. Dit duidt dus niet op normalisering. Daarbij komt dat wanneer er gekeken wordt naar wie er aan het woord komen er weinig veranderd. Moslims en islamitische instituten komen niet minder aan het woord door de tijd. Dit duidt dus niet op normalisering van islamofobie. Twee van de indicatoren wijzen wel op normalisering en twee niet. Er is dus geen eenzijdig antwoord te geven op de vraag of er sprake is van normalisering van islamofobie. Het antwoord ligt genuanceerd.

KEYWORDS: *Islamofobie, Normalisering, Media, Kranten, Radicaal rechts*

Inhoudsopgave

Inhoud

ABSTRACT	2
1. INLEIDING	6
2. THEORETISCH KADER	10
2.1 ISLAMOFOBIE	10
2.1.1 <i>Islamofobie in Nederland</i>	11
2.1.2 <i>De invloed van 9/11</i>	13
2.1.3 <i>Samenvattend</i>	15
2.2 RADICAAL RECHTS	15
2.2.1 <i>Vier golven van radicaal rechts</i>	16
2.2.2 <i>Populisme</i>	17
2.2.3 <i>Nationalisme</i>	18
2.2.4 <i>Samenvattend</i>	19
2.3 MEDIA EN RADICAAL-RECHTS	20
2.3.1 <i>Nieuwswaarden</i>	20
2.3.2 <i>Mediatisering van de politiek</i>	20
2.3.3 <i>Issue ownership</i>	21
2.3.4 <i>Effect op de kiezers</i>	22
2.3.5 <i>Samenvattend</i>	22
2.4 NORMALISERING	23
2.4.1 <i>Toon</i>	23
2.4.2 <i>Framing</i>	24
2.4.3 <i>Associatief framen</i>	26
2.4.4 <i>Aan het woord</i>	27
2.4.5 <i>Samenvattend</i>	27
3. METHODE	28
3.1 DATAVERZAMELING	29
3.2 OPERATIONALISERING	31
3.2.1 <i>Toon</i>	31
3.2.2 <i>Framing</i>	31
3.2.3 <i>Associatief framen</i>	34
3.2.4 <i>Aan het woord</i>	35
4. RESULTATEN	36
4.1 TOON	36
4.1.1 <i>Algehele Toon</i>	36
4.1.2 <i>Beeld van de islam</i>	37
4.1.3 <i>Conflictframe</i>	38
4.1.4 <i>Conclusie</i>	40
4.2 FRAMING	41
4.2.1 <i>Negatieve frames</i>	41
4.2.2 <i>Immigratieframes</i>	44
4.2.3 <i>Multiculturele frame</i>	49
4.3 ASSOCIATIEF FRAMEN	51
4.3.1 <i>Conclusie</i>	55
4.4 AAN HET WOORD	56
4.4.1 <i>Conclusie</i>	58
5. CONCLUSIE.....	59
5.1 ONDERZOEK	59

5.2 RESULTATEN	59
5.2.1 <i>Conclusie</i>	61
5.3 DISCUSSIE	62
5.3.1 <i>De toon sinds 2006</i>	62
5.3.2 <i>Framing van de islam</i>	63
5.3.3 <i>Politiek en de islam</i>	63
5.4 BEPERKINGEN EN VERVOLGONDERZOEK.....	64
BRONNENLIJST	66
LITERATUURLIJST	66
KRANTEN	71
BIJLAGE A	73
BIJLAGE B	75

1. Inleiding

“En het is ook logisch dat als er gesproken wordt over bepaalde bevolkingsgroepen op een manier die doet denken aan de meest duistere tijd uit de twintigste eeuw, als dat gewoon is geworden, er vroeg of laat op die manier ook weer over Joden gesproken kan worden.

Voor mij was het van begin af aan duidelijk: als ze het over Marokkanen hebben, dan hebben ze het over mij.” – Arnon Grunberg (Trouw, 2020)

Zo sprak schrijver Arnon Grunberg in de lege, Nieuwe Kerk in Amsterdam op 4 mei. Zijn toespraak, ter ere van de nationale herdenking van oorlogsslachtoffers, kreeg over het algemeen veel lof. Hij noemde onder andere dat het bij herdenken om de details gaat, details zorgen voor kennis, en gruwelijke details moeten dus ook aandacht krijgen. Daarnaast benoemde Grunberg dat woorden gif kunnen zijn en dat politici zich hier bewust van moeten zijn. Bovenstaande passage zorgde echter voor opschudding. Grunberg vergelijkt de manier hoe Marokkanen nu worden behandeld met de manier waarop Joden aan het begin van de Tweede Wereldoorlog werden behandeld.

Joost Eerdmans, fractieleider van Leefbaar Rotterdam, vond dit ongehoord en begreep niet dat Grunberg de Marokkanen noemde in een speech gelieerd aan de dodenherdenking. Aan tafel bij de talkshow OPI kwamen ze, vier dagen na de speech, tot een discussie. Grunberg legde uit dat hij vindt dat wanneer een bepaalde bevolkingsgroep zo wordt neergezet als zondebok hij dit moet benoemen. Herdenken dient volgens hem ook als waarschuwing en als moment om te kijken of we iets kunnen leren uit het verleden. Grunberg vond dat de manier waarop over Marokkanen gesproken wordt sterke gelijkenis vertoont met de manier waarop over Joden gesproken werd voorafgaand en tijdens de Tweede Wereldoorlog. Eerdmans reageerde door te noemen dat hij de vergelijking onterecht vond. De reden hiervoor is dat er volgens hem geen politici zijn die zeggen dat we Marokkanen moeten weren, alleen dat er benoemd wordt dat er een Marokkanen-probleem is. De fractieleider van Leefbaar Rotterdam voelde zich door de uitlatingen van Grunberg, samen met zijn collega's aan de rechterkant van het politieke spectrum, weggezet als racist of zelfs als nazi.

Het Marokkanen-probleem, wat inhoudt dat Marokkaanse jongeren moeite hebben met integreren en alleen maar voor problemen zorgen, en de discussie over immigranten is al langer een discussie in Nederland. Vooral de immigranten uit Marokko en Turkije vormen een punt van onenigheid. Dit komt met name door de cultuurverschillen tussen deze immigranten en de oorspronkelijk bevolking van Nederland. Uit deze landen komen veel moslims en als erover de cultuur van de immigranten gepraat wordt, gaat het over de

islamitische cultuur. De islamitische cultuur wordt traditioneler geacht, in onder andere de man-vrouw relatie. Een bekend voorbeeld is dat mannen en vrouwen van de islam geen handen mogen schudden met het andere geslacht (Maes, 2017). Terwijl dit in Nederland, voor de coronacrisis, de manier was om iemand anders te groeten of om jezelf voor te stellen.

Aan het begin van de 21^e eeuw behaalde Pim Fortuyn veel succes met zijn vaststelling van een immigratieprobleem en door te waarschuwen voor de islamisering van Nederland (Lijst Pim Fortuyn, 2002; Pennings & Keman, 2003). In 2006 richtte Geert Wilders zijn eigen partij op die met een vergelijkbare boodschap nog steeds veel kiezers trekt. Wilders is meerdere malen in opspraak geraakt door uitspraken over immigranten, Marokkanen en de islam. Zo vroeg hij aan zijn aanhang op de uitslagenavond van de gemeenteraadsverkiezingen van 2014 of zij meer of minder Marokkanen wilden. Wat resulteerde in de bekende “minder, minder, minder” reactie van het publiek.

Zowel de PVV van Wilders als de LPF van Fortuyn zijn voorbeelden van radicaal rechtse partijen die succes hebben behaald met gebruik van populisme. Niet alleen in Nederland hebben deze radicaal rechtse partijen succes. Door heel Europa zijn radicaal rechtse partijen steeds sterker aanwezig. De Danish people's party in Denemarken, Front National in Frankrijk, FPÖ in Oostenrijk en Fidesz in Hongarije hebben zich allemaal genesteld tussen de gevestigde partijen (Mudde, 2019). Deze partijen zijn allemaal in zekere mate populistisch en nationalistisch, twee kenmerken van radicaal rechtse partijen. Daarnaast spreken deze partijen zich uit tegen immigranten.

De media spelen een grote rol in het succes van deze partijen. De radicaal rechtse partijen zijn, door hun andere manier van handelen, interessant voor de media, ook als ze nog weinig aanhangers hebben (Esser et al., 2017; Udris, 2012). De charismatische partijleiders krijgen veel aandacht door hun spraakmakende uitspraken. Dit is ook een gevolg van de personalisering van de media, waarbij de aandacht meer en meer naar het individu gaat (Strömbäck, 2008; Udris, 2012)..

De verhoogde media aandacht voor deze partijen en hun leiders zorgen ervoor dat de partijen genormaliseerd worden (Ellinas, 2018). Normalisering houdt abstract in dat iets vaker voorkomt en daardoor als normaal wordt gezien. Concreter houdt dit in dat de verhoogde media aandacht voor radicaal rechtse partijen ervoor zorgt dat ze niet meer als buitenbeentjes worden gezien, waar dit eerst niet het geval was (Ellinas, 2018). De radicaal rechtse partijen krijgen dezelfde behandeling als de gevestigde partijen. Als een partij genormaliseerd wordt, dan heeft dit als gevolg dat de standpunten van die partij ook minder

vreemd gevonden worden.

Een van de standpunten van radicaal rechtse partijen is dat er voor immigranten geen plek is in Nederland. Dit gaat vaak over immigranten uit islamitische landen. Er is sprake van een islamofobe houding van deze partijen. Islamofobie is de afkeer voor de cultuur, religie of etniciteit van moslims (Elahi & Khan, 2017; Mondon & Winter, 2017). Er wordt een wij-zij verdeling gemaakt waarbij het Westen tegenover de islam staat. Het negatieve beeld wat mensen krijgen door islamofobe uitspraken van anderen kan als gevolg hebben dat moslims worden gediscrimineerd (Mondon & Winter, 2017).

Of er ook daadwerkelijk sprake is van normalisering van islamofobie in de media is de onderzoeksvraag waarop deze scriptie een antwoord probeert te geven. De media spelen een rol in het succes van de partijen en daarmee de normalisering van de radicaal rechtse partijen. Doordat de media bijdragen aan de normalisering van radicaal rechtse partijen dragen ze ook bij aan de normalisering van van de standpunten van die partijen. Een van de standpunten is islamofobie. Dit heeft geleid tot de volgende onderzoeksvraag:

In hoeverre wordt islamofobie genormaliseerd door de Nederlandse kranten?

De wetenschappelijke relevantie van dit onderzoek is dat er een leemte is in het onderzoeken van normalisering van islamofobie. Er is veel onderzoek gedaan naar hoe de media schrijft over de islam vlak voor en vlak na de aanslagen van 11-september (Powell, 2011; Ruigrok et al., 2012; Shadid, 2005). In deze periode waren de radicaal rechtse partijen nog weinig succesvol in Nederland. Dit geldt ook voor onderzoek naar de perceptie van de islam in de Nederlandse media (d'Haenens & Bink, 2006). De PVV was destijds, qua grootte, nog niet de partij die het nu is. Anders dan de hierboven gerefereerde onderzoeken zal er in deze scriptie over een langere periode gekeken worden naar hoe de media schrijven over de islam.

De maatschappelijke relevantie is dat door het succes van radicaal rechts en de vele media aandacht, islamofobie kan normaliseren. Dit kan leiden tot discriminatie en racisme (Mondon & Winter, 2017). Het is duidelijk dat de radicaal rechtse partijen voor veel mensen in Nederland en Europa de stem zijn. Echter als deze populariteit tot gevolg heeft dat een bevolkingsgroep wordt weggezet als zondebok en gediscrimineerd wordt, dan is dat onwenselijk (Mudde, 2007).

In deze scriptie wordt in hoofdstuk twee eerst het begrip islamofobie verder uitgelegd. Vervolgens wordt er gekeken naar de partijen met een islamofobe houding. Deze radicaal rechtse partijen hebben veel succes verworven door gebruik te maken van de media. De rol van de media wordt dan ook in het deel erna besproken. De verhoogde aandacht van de media kan leiden tot normalisering. Dit begrip wordt als laatst verder toegelicht en

uitgediept. Om vervolgens in hoofdstuk drie de mogelijke manieren van het meten van normalisering te operationaliseren. Na deze voorbereidende hoofdstukken volgen de resultaten en de analyse van deze resultaten in hoofdstuk vier en ten slotte de conclusie in hoofdstuk vijf.

2. Theoretisch kader

In het theoretisch kader zijn de belangrijkste termen die in deze scriptie aan de orde komen nader toegelicht aan de hand van relevante onderzoeken. Het gaat in deze scriptie om de normalisering van islamofobie. Om die reden is er verder ingegaan op de betekenis van deze termen. Allereerst wordt islamofobie uitgelegd en hoe dat zich heeft ontwikkeld door de tijd. Vervolgens wordt er ingegaan op de politieke partijen aan de rechterkant van het politieke spectrum en gekeken naar de rol van de media in de opmars van deze partijen. Ten slotte wordt er ingegaan op wat wordt verstaan onder de term normalisering.

2.1 Islamofobie

In 1997 publiceerde Runnymede Trust een artikel over het gevaar van islamofobie.

Runnymede Trust, een denktank voor raciale gelijkheid, kwam onder andere met een lijst van acht kenmerken (Runnymede Trust, 1997). Er is volgens de denktank sprake van islamofobie wanneer er wordt gesproken over de Islam als een afgescheiden cultuur en een cultuur inferieur aan de Westerse. Als gevolg van islamofobie zien zij dat er discriminatie van moslims plaatsvindt, geweld tegen moslims wordt gebruikt en dat aanhangers van de islam worden buitengesloten van de samenleving. Met het artikel wil Runnymede Trust ervoor zorgen dat Britse overheidsinstellingen zich bewust worden van de negatieve ontwikkelingen die het gevolg kunnen zijn van islamofobie.

Het gebruik van de term islamofobie is niet onomstreden. Halliday (1999) pleit voor het gebruik van de term anti-moslim houding in plaats van islamofobie. Er is geen sprake van angst of haat jegens de islam, maar tegen personen en dus tegen de moslims. Daarnaast vindt hij dat Runnymede Trust met het gebruik van de term islamofobie de discussie over dit onderwerp meteen eenzijdig maakt (Halliday, 1999). Hij is bang dat alle kritiek op de islam direct islamofobie wordt genoemd. Deze kritiek kan namelijk heel redelijk zijn. Volgens Halliday (1999) gaat het juist om de etnische of culturele verschillen. Als laatste vindt hij ook de term fobie onhandig, omdat fobie een angst voor iets is. Net zoals arachnofobie een angst voor spinnen is. Dit wordt echter verworpen door Runnymede Trust. Zij zien islamofobie op dezelfde manier als homofobie. Waarbij mensen niet een angst voor iets hebben, maar wel degelijk afkeer voelen tegen bepaalde groepen en deze afkeer uit kan monden in discriminatie (Elahi & Khan, 2017). Het is een fobie die voortkomt uit wat mensen zien op het nieuws en wat ze om hen heen horen. Er is sprake van een wij, het westen, tegenover zij, de islam (Gottschalk et al., 2008). Dit is ook de reden dat in dit onderzoek de term islamofobie wordt gebruikt in plaats van de term anti-moslim houding of anti-islam houding. Het woord fobie impliceert een afkeer die bij veel mensen naar boven is

gekomen door wat ze zien op TV, lezen in de krant en horen in de kroeg. Anders dan een anti-islam houding of een anti-moslim houding is islamofobie niet simpelweg haat (Gottschalk et al., 2008).

Hoewel bovenstaand artikel ervoor gezorgd heeft dat de term islamofobie een bekende term werd, is het niet waar de term voor het eerst gebruikt is (Vakil, 2009). De term kwam voor het eerst voor in Franse literatuur vlak na de Eerste Wereldoorlog. Hier werd gesproken van 'islamofobie' wanneer het ging over mensen die een zeer oriëntalistische blik hebben richting het Oosten (Vakil, 2009). Oriëntalisme is de blik van het Westen richting het Oosten, waarbij het Westen een dominante houding aanneemt en het 'Verre Oosten' wordt gegeneraliseerd en ondergeschikt wordt geacht aan het Westen (Said, 1985).

Mondon & Winter (2017) verdelen islamofobie in twee soorten; liberaal en niet-liberaal. Niet-liberale islamofobie is makkelijk te herkennen en komt voor in extreemrechtse groeperingen zoals Pegida. Pegida, een protestbeweging tegen de islam, demonstreert met enige regelmaat tegen de islamisering van Europa. Deze groepen worden door Mondon & Winter (2017) niet-liberaal genoemd omdat ze pleiten voor discriminatie op basis van cultuur, afkomst of religie, waarbij geen onderscheid onder moslims wordt gemaakt. Liberale islamofobie is vooral gericht op de culturele verschillen tussen de islam en het Westen. De belangrijkste culturele verschillen zitten in de man-vrouw relatie, vrijheid van meningsuiting en secularisatie (Mondon & Winter, 2017). Volgens liberale islamofoben heeft het Westen deze drie waarden beter geregeld dan de islam. Zo hoeven vrouwen zich niet helemaal te bedekken, mag je zeggen wat je wilt en zijn kerk en staat strikt gescheiden (Mondon & Winter, 2017).

2.1.1 Islamofobie in Nederland

De islam kwam Nederland binnen na de Tweede Wereldoorlog. Uit voormalige koloniën, zoals Suriname, kwamen grote groepen immigranten naar Nederland en hiervan was een deel moslim (Wielenga, 2009). De meeste moslims zijn echter afkomstig uit Turkije en Marokko en kwamen naar Nederland als gastarbeider in de jaren zestig. Later kwamen ook hun familieleden in het kader van familiehereniging (Otter, 2017).

In Nederland waren er verschillende mensen die zich uitspraken over de nieuwe religie en de andere cultuur die het land binnentrad. Al in 1982 sprak hoogleraar staats- en bestuursrecht Wim Couwenberg negatief over de islam. Hij noemde het een cultuur waar vrouwen werden gediscrimineerd en waar het normaal was om lijfstraffen uit te delen. Dit was volgens hem een cultuur die niet met de Nederlandse cultuur te verbinden was

(Couwenberg, 1982; Rath, 1996).

Rath verklaart de houding tegenover de islam aan de hand van gebeurtenissen uit de jaren tachtig en negentig (Rath, 1996). In zijn boek *Nederland en zijn islam* beschrijft hij meerdere negatieve geluiden over de islam in de jaren tachtig en negentig. Belangrijkste gebeurtenis die heeft geleid tot negativiteit is volgens Rath de Golfoorlog van 1990-91. Irak had, onder leiding van Saddam Hoessein, Koeweit binnengevallen en het omgetoverd tot 19^e provincie van Irak. Dit was het gevolg van mislukte onderhandelingen over de landsgrenzen (Cleveland & Bunton, 2016). De Verenigde Staten, gesteund door vele landen, stuurden militairen naar Saoedi Arabië om te voorkomen dat de situatie verder uit de hand zou lopen en uiteindelijk Koeweit te bevrijden. Cleveland & Bunton (2016) benadrukken het feit dat zowel Irak als de VS succesvol gebruik maakten van propaganda. Het zette de verstandhouding tussen de het Midden-Oosten en de Westerse wereld op scherp. In een artikel in het tijdschrift *Politiek & Cultuur* schrijft Frank Biesboer (1992) over de impact van de Golfoorlog op Nederland. Uit een enquête gehouden in 1991 blijkt dat het voor Nederlanders de belangrijkste gebeurtenis was van 1991 (Biesboer, 1992).

De verscherpte tegenstelling deed veel autochtone Nederlanders realiseren dat er veel moslims in Nederland wonen die in de Golfoorlog juist de kant van Irak kozen (Rath, 1996). Hierdoor kwam de vraag naar boven hoeveel ruimte er gegeven moet worden aan de islam. Rath (1996) beschrijft een politieke splitsing tussen aan de ene kant het CDA dat pleitte voor een islamitische zuil en aan de andere kant de VVD en D66 die openlijk twijfelden of de islam en de Nederlandse cultuur samen konden gaan (Bolkestein, 1991; Rath, 1996).

Het standpunt van de VVD en D66 werd vooral vertolkt door Frits Bolkestein, destijds fractieleider van de VVD (Bolkestein, 1991). Bolkestein benoemd onder andere het feit dat de film de “De dood van de prinses” verboden werd in Saoedi-Arabië als voorbeeld van de afwezigheid van vrijheid van meningsuiting in de islamitische cultuur. Bolkestein gaf als reden voor het verschil tussen de Westerse samenleving dat de islam een jonge religie is. Toen de Westerse samenleving, hij bedoelt hiermee het christendom, even oud was als de islam nu, waren de normen en waarden op hetzelfde niveau. Met andere woorden, Bolkestein trekt een vergelijking tussen de hedendaagse islam, dat 1400 jaar oud is, en het christendom uit het jaar 1400 (Bolkestein, 1991).

Bolkestein ziet de islam echter niet als bedreiging voor het Westen. De islam is volgens hem niet machtig genoeg om enige dreiging te vormen. Sterker nog, Bolkestein ziet het Westen als dreiging voor de Islam (Bolkestein, 1997). Bolkestein voorziet in Nederland ook geen mogelijkheid tot een compromis tussen de Westerse cultuur en de islam. Reden

hiervoor is dat de cultuur ver achterloopt op de Westerse (Bolkestein, 1991, 1997). Hij noemt als voorbeeld de vele neef en nicht huwelijken in Pakistan die een gevaar zijn voor de gezondheid (Bolkestein, 1997).

Hoewel er zowel in de samenleving als in de politiek wel degelijk sprake was van een discussie over de plaats van de islam kregen mensen als Bolkestein weinig steun. Tegen het eind van het millennium schoven de politieke partijen in Nederland steeds dichterbij elkaar toe (Pennings & Keman, 2003). De vele middenpartijen waren het er over eens dat de Nederlandse samenleving een multiculturele samenleving moest zijn. De islam was om die reden geen belangrijk thema in de politiek. Zo ontstond een vacuüm op rechts.

De gevolgen van Fortuyn

In de aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen van 2002 werd Pim Fortuyn op 6 mei doodgeschoten op het mediapark in Hilversum. Fortuyn stond op dat moment goed in de peilingen en was een kanshebber voor het premierschap. Bij de uiteindelijke verkiezingen, negen dagen later, haalde Lijst Pim Fortuyn (LPF) 26 zetels. Hiermee werd ze de op één na grootste partij van Nederland (Koopmans & Muis, 2009).

Fortuyn en zijn partij waren vooral succesvol door het vacuüm op rechts te vullen. De VVD was langzaam wat naar links verschoven en stond niet erg kritisch tegenover de multiculturele samenleving (Pennings & Keman, 2003). LPF sprak zich openlijk uit tegen de vele immigranten in Nederland. Onderdeel hiervan was dat Fortuyn zich uitsprak tegen de islamisering van de Nederlandse samenleving. Onder andere de manier waarop vrouwen behandeld werden door de islam was een heikel punt voor de partij (Lijst Pim Fortuyn, 2002).

Het succes van de LPF zorgde voor veranderingen binnen andere partijen. Met name de VVD veranderde van koers (Akkerman, 2005). De partij die in een eerder stadium naar links was bewogen en daarmee het speelveld vrij had gemaakt voor de LPF was nu in dubio over het immigratiebeleid. In de jaren na het succes van de LPF waren er leden van de partij, waaronder Geert Wilders en Ayaan Hirsi Ali, die zich uit spraken tegen immigratie en de islam. Wilders splitste zich af van de partij en richtte, met succes, zijn eigen partij op: Partij voor de Vrijheid (PVV). Deze partij staat sindsdien bekend als de anti-islam partij van Nederland.

2.1.2 De invloed van 9/11

Hoewel er in de jaren tachtig en negentig al enige argwaan was in het Westen tegenover de islam is volgens academici het beeld van de islam het meest veranderd na de 11 september

aanslagen in New York, waarbij twee vliegtuigen in de Twin Towers vlogen (Allen, 2014; Powell, 2011, 2018; Rane & Ewart, 2012; Ruigrok et al., 2008; Sheridan, 2006; Smith, 2013). In deze artikelen worden de perceptie van zowel het publiek als de media onderzocht aangaande terrorisme en moslims onderzocht in de periode voorafgaand en na 11 september.

Sinds 9/11 is er volgens verschillende onderzoekers een negatievere houding tegenover de islam ontstaan, speciaal in de berichtgeving over terroristen. Terroristen die niet de islam aanhangen worden neergezet als mentaal instabiele individuen, terwijl terroristen die ook moslim zijn worden gezien als gewelddadige godsdienstwaananzinnigen die het westen willen vernietigen (Powell, 2011). Ruigrok et al. (2008) hebben eenzelfde resultaat gevonden in Britse kranten. Hier worden plegers van aanslagen na 9/11 niet meer neergezet als criminelen, maar als fanatieke moslims. Dit kan natuurlijk tot gevolg hebben dat mensen angst krijgen voor moslims. Powell (2011) ziet ook dat Amerikaanse media het verschil groot maken tussen de christelijke cultuur van de Verenigde Staten en de cultuur van de islam. Ze benadrukken hierbij dat de cultuur van de VS goed is en die van de islam slecht. Dit voedt volgens Powell (2011) de Oriëntalistische blik van Amerikanen, die hun eigen cultuur boven de islamitische cultuur verheffen.

Naast een andere kijk op moslimterroristen is, sinds 9/11, ook de perceptie van de islam in bredere zin veranderd. Over de verandering in perceptie bestaat geen eenduidig beeld. Uit onderzoek is gebleken dat Britse moslims meer discriminatie hebben ervaren sinds 9/11 (Sheridan, 2006). Dit komt onder andere door de media in Groot-Brittannië die moslims sinds de aanslag op de Twin-towers in een negatiever daglicht stellen (Allen, 2014). Uit onderzoek van Smith (2013) blijkt echter dat het beeld van het publiek aangaande moslims vlak na 9/11 juist positiever was. Volgens Smith (2013) was er in de VS vlak na de aanslagen juist het besef dat er, ondanks dat mensen zich bedreigd voelden, belang was niet de moslims als groep te veroordelen. Deze generalisatie zou namelijk zorgen voor angst (Smith, 2013). In 2003 was er een neutrale blik richting de islam in de VS, maar deze werd geleidelijk aan steeds negatiever. Volgens Smith zijn mensen die weinig kennis hebben over de religie het vatbaarst voor negatieve uitlatingen van de media en hij beweert dan ook dat de negatievere blik van het volk rond 2006 voortkomt uit de framing van de islam door de media. Dit is in lijn met wat Powell (2011) eerder heeft beweerd over de rol van de media. Dat er uitgerekend in 2006 een verandering was in het beeld van de islam voor het publiek heeft volgens Smith (2013) te maken met de ophef rond cartoons over de profeet Mohammed in Denemarken. Er werd door moslims over de hele wereld geprotesteerd tegen

de cartoons uit de Jyllands-Posten. Door het vele geweld dat werd gebruikt tijdens deze protesten verslechterde bij veel mensen het beeld van moslims.

2.1.3 Samenvattend

Samenvattend heeft bovenstaand deel de term islamofobie toegelicht, een korte geschiedenis gegeven van de term in Nederland en onderzoeken belicht over de perceptie van de islam in de media. De term islamofobie is niet onomstreden. In andere onderzoeken wordt ook gesproken over een anti-islam of anti-moslim houding. In deze scriptie wordt voor islamofobie gekozen, omdat het, net als homofobie, een afkeer beschrijft die door geluiden uit de omgeving omhoog komt.

In Nederland zijn er verschillende politici die zich hebben uitgesproken tegen de islam. Frits Bolkestein sprak van een gewelddadige cultuur en Fortuyn waarschuwde voor de islamisering van Europa. Waar Bolkestein bij de VVD maar weinig steun kreeg, was Fortuyn met zijn LPF erg succesvol met deze houding tegenover de islam.

Onderzoek naar de perceptie van de islam in de media heeft zich vooralsnog vooral gericht op de periode voor en na 9/11. Er wordt gekeken naar de invloed van de aanslagen van 11 september. Verschillende onderzoeken concluderen dat het beeld in de media negatiever is geworden sinds 9/11.

2.2 Radicaal rechts

Aan de uiterste rechtse kant van het politieke spectrum zijn er politieke partijen en actiegroepen met verschillend succes. Meerdere uiterst rechtse politieke partijen hebben het afgelopen decennium veel succes gehad in de verkiezingen. Fidesz is in Hongarije sinds 2010 de grootste partij, Ukip was een van de grote voorstanders van een Brexit in Groot-Brittannië en FPÖ en de PVV horen beiden tot de grootste partijen in respectievelijk Oostenrijk en Nederland.

Het is belangrijk om onderscheid te maken tussen de verschillende richtingen binnen uiterst rechts. Volgens Golder (2016) kan er een verdeling worden gemaakt tussen extreemrechts en radicaal rechts. Extreemrechts is tegen de democratie, terwijl radicaal rechts enkel tegen onderdelen van de democratie is. Bijvoorbeeld het recht dat minderheden hebben om hun eigen cultuur te praktiseren. Radicaal rechts gelooft echter wel in de stem van het volk en dus ook in verkiezingen. Dit is niet het geval voor extreemrechts (Mudde, 2019). Wanneer het gaat om politieke partijen die succesvol zijn gaat het over radicaal rechtse partijen. Daarom zal die term gebruikt worden

Naast het onderscheid tussen radicaal en extreemrechts kunnen partijen ook

nationalistisch en populistisch zijn. Deze twee kenmerken zijn echter niet alleen te herkennen bij rechtse partijen (Golder, 2016). De aanwezigheid van populisme en/of nationalisme zorgt voor een verder onderscheid tussen radicaal rechtse partijen. In het volgende deel worden eerst de vier golven van radicaal rechts beschreven, gevolgd door twee onderscheidende kenmerken: populisme en nationalisme.

2.2.1 Vier golven van radicaal rechts

In de ontwikkeling van radicaal rechtse partijen zijn vier golven te herkennen (Mudde, 2019). Tussen 1945 en 1955 was radicaal rechts de vijand. De Tweede Wereldoorlog was net afgelopen en de nazi's hadden bij iedereen blijvende schade aangericht. Veel extreemrechtse of radicaal rechtse groeperingen hadden banden gehad met de fascistten en werden daardoor geassocieerd met het kwaad (Mudde, 2019).

Tijdens de tweede ('55-'80) en derde ('80-'00) golf kregen de radicaal rechtse partijen meer succes. Partijen uit de tweede golf zetten zich vooral af tegen de elite. Voorbeeld hiervan is de Boerenpartij in Nederland die 8,6% van de zetels haalde met hun anti-elite retoriek tijdens de jaren zestig (Vossen, 2004). De partijen in de derde golf waren vooral tegen massa-immigratie en kwamen op voor de vele werklozen. Deze partijen kregen gemiddeld in Europa een kleine vijf procent van de kiezers (Mudde, 2019).

De vierde golf van radicaal rechts wordt getekend door het normaler worden van deze politieke groeperingen. De ideeën die in het verleden nog als absurd werden gezien worden in deze periode wel behandeld in de landelijke politiek (Mudde, 2019). Logisch gevolg van de groeiende aandacht voor deze partijen was het groeiende succes van populistische radicale rechtse partijen in de 21^e eeuw. Partijen zoals Front National in Frankrijk, Danish People's Party in Denemarken, PVV in Nederland en de FPÖ in Oostenrijk zijn geduchte spelers op het politieke veld geworden.

Het succes van de vierde golf van radicaal rechts is het gevolg van drie crises die de Wereld hebben veranderd (Mudde, 2019,). Allereerst de al eerdergenoemde 11 september aanslagen. Dit zorgde ervoor dat er meer sprake was van islamofobie (Powell, 2011; Sheridan, 2006).

De tweede crisis was de economische crisis van 2008 die grote gevolgen had voor de werkloosheid. Uit onderzoek is gebleken dat hogere werkloosheidscijfers een sterke relatie hebben met het succes van populistische radicaal rechtse partijen (Stoyanova, 2016). Daarnaast heeft de crisis van 2008 gezorgd voor een dalend vertrouwen in de Europese Unie (Stoyanova, 2016 Scepticisme richting de EU is een van de pijlers waar veel van de

populistische radicale rechtse partijen in de vierde golf van uiterst rechts op steunen (Mudde, 2019). Het wantrouwen in de EU komt vanuit een nationalistisch standpunt. Er heerst namelijk het idee dat de EU er is om de nationaliteiten te overvleugelen en iedereen Europeaan te maken. Iets wat radicaal rechtse partijen niet willen, omdat ze nationalistisch ingesteld zijn (Balfour et al., 2016).

De derde crisis is de vluchtelingencrisis van 2015 en deze heeft (Mudde, 2019), net als de 11 september aanslagen, bijgedragen aan de islamofobe houding van de media (Powell, 2011; Ruigrok et al., 2008). In de derde golf was er ook al sprake van een anti-immigratie geluid bij de rechtse partijen, maar dit veranderde in de vierde golf in een islamofobe houding (Mudde, 2019). Daarnaast zijn de radicale rechtse partijen sterk tegen ontwikkelingshulp voor mensen uit de gebieden van waaruit een grote stroomimmigranten afkomstig is (Balfour et al., 2016). Dit is opnieuw te verklaren vanuit een nationalistisch standpunt; eerst moet er gezorgd worden voor het eigen volk.

2.2.2 Populisme

Populisme is een belangrijk onderdeel van het gedachtengoed van veel radicaal rechtse politieke partijen (Golder, 2016; Mudde, 2004). Populisme wordt op veel verschillende manieren gedefinieerd en omschreven (Mudde, 2004; Rydgren, 2017; Weyland, 2001). Populisme als ideologie wordt verdeeld in twee vormen; dikke en dunne ideologie. Cas Mudde definieert populisme als een dunne ideologie (Mudde, 2004). Deze ideologie heeft als kenmerk dat het gaat om een strijd tussen ‘two homogenous and antagonistic groups’ oftewel een strijd tussen het volk en de elite (Mudde, 2004, p. 543). Populistische partijen komen op voor het volk dat zich niet gehoord voelt. Het volk hoort overal dat het goed gaat, maar zij merken er zelf weinig van. De elite lijken wel te profiteren van ontwikkelingen als globalisering en worden daarom de vijand (Mudde, 2004). Volgens Mudde is populisme een dunne ideologie, omdat het alleen gaat om de strijd tussen het volk en de elite. Daarnaast is het eenvoudig te combineren met andere ideologieën, zoals socialisme, liberalisme en conservatisme. Dit is ook de reden dat er zowel linkse als rechtse populistten zijn.

Een dikke ideologie daarentegen is niet te combineren met andere ideologieën. Populisme gaat volgens Rydgren (2017) ook in tegen politiek die alles doet om economische groei te optimaliseren en is daarom een op zichzelf staande ideologie. In de dikke ideologie van populisme is een traditionele economie, draaiende op kleinschalige familiebedrijven, optimaal (Rydgren, 2017).

Populisme wordt daarnaast ook gezien als stijl, omdat het niet constant gebruikt

wordt door sommige partijen (Rydgren, 2017). Partijen of politici maken dan kortstondig gebruik van een populistische stijl. Dit houdt in dat ze zeggen op te komen voor het volk doortegen de elite in te gaan. Het is volgens Rydgren (2017) mogelijk om gedurende een korte periode populistisch te zijn, maar dan wordt er geen voortdurende populistische ideologie gevolgd.

Succesvolle periodes van populisme

Populisme is in drie succesvolle periodes te verdelen (Jagers & Walgrave, 2007). Het agrarische populisme, Latijnse populisme en het nieuwrechtse populisme. Deze derde periode wordt gekenmerkt door nationalistische gevoelens die gepaard gaan met anti-immigratie beleid. Hierin is het volk ook vaak de natie en zijn de vijanden niet alleen de elite, maar dus ook en vooral de mensen die niet bij de natie horen (Mudde, 2004).

Populisme kan zowel inclusief als exclusief zijn (Mudde & Kaltwasser, 2013). Exclusief populisme komt op voor de ‘echte’ inwoners van een land. Zij worden naar voren gebracht als de mensen die meer recht hebben op bepaalde privileges dan de rest (Mudde & Kaltwasser, 2013). Deze verdeling wordt gemaakt op basis van afkomst, religie of cultuur (Golder, 2016). Populisten komen op voor het gewone volk en staan op tegen de elite. In het geval van exclusief populisme wordt er alleen opgekomen voor het eigen gewone volk. Sterker nog, de mensen met andere afkomst, religie of cultuur worden weggezet als profiteurs. Bij exclusief populisme bestaan de vijanden dus uit de elite en immigranten. Dit komt ook door het idee dat de elite er wel is voor de immigranten, maar niet voor het eigen volk (Mudde & Kaltwasser, 2013). Dit exclusief populisme is kenmerkend voor het populisme van de derde periode.

2.2.3 Nationalisme

Politieke partijen die tot uiterst rechts, en dus ook radicaal rechts, behoren zijn vaak nationalistisch (Golder, 2016). Bij Nationalisme gaat het over een wij-zij verdeling. Mensen zijn onderdeel van een natie of niet (De Cleen, 2017). Dit is het eerste kenmerk van nationalisme. Het tweede kenmerk is dat het gaat om een gemeenschap van mensen die iets delen. Dit kan zowel etnisch als cultureel zijn. Het laatste kenmerk is dat een staat soeverein is. De staat kan zelf beslissingen maken. De staat wordt gevormd door het gedeelde verleden en gedeelde taal van de gemeenschap (De Cleen, 2017).

Er zijn verschillende vormen van nationalisme. Golder (2016) onderscheidt er drie. Etnisch nationalisme, burgerlijk nationalisme en nativisme. Etnisch nationalisme maakt onderscheid op basis van etniciteit. De gedeelde etniciteit zorgt ervoor dat mensen onderdeel uitmaken van de natie. Mensen met een andere etniciteit zijn dit dus niet. Burgerlijk

nationalisme maakt het onderscheid op basis van cultuur en de normen en waarden die worden onderschreven (Golder, 2016). Het is bij burgerlijk nationalisme mogelijk om als buitenlander toe te treden, terwijl dit niet het geval is bij etnisch nationalisme. Nativisme is een combinatie van nationalisme en xenofobie, angst voor het vreemde. Het vreemde wordt in nativisme ingevuld door buitenlanders. Dit kan zowel komen door een andere cultuur of door een andere etniciteit (Golder, 2016). Er is angst dat de eigen natie zijn waarde verliest en wordt overgenomen door mensen die er niet bij horen (Huber et al., 2008). Nativisme heeft als doel het eigen volk te beschermen van buitenstaanders (Golder, 2016). Wie er bij het volk hoort kan zowel etnisch, cultureel of religieus bepaald zijn.

2.2.4 Samenvattend

Er werd in dit deel verder geborduurd op de partijen die zich uitspreken tegen de islam. Er zijn veel partijen en groeperingen die behoren tot het uiterst rechtse deel van het politieke spectrum. Er wordt in voorgaand onderzoek onderscheid gemaakt tussen extreemrechts en radicaal rechts. Daarnaast zijn deze partijen vaak populistisch en nationalistisch. Deze partijen hebben sinds de millenniumwisseling relatief veel succes, het gaat dan om radicaal rechtse partijen. Dit wordt de vierde golf van radicaal rechts genoemd. In deze vierde golf zijn het radicaal rechtse partijen die met, onder andere, een islamofobe houding veel stemmen behalen.

2.3 Media en radicaal-rechts

De media hebben een grote rol gespeeld in het succes van de radicaal rechtse partijen in de vierde golf. De vierde golf is sinds het begin van de 21^e eeuw bezig en radicaal rechtse partijen worden normaler en gaan een belangrijke rol spelen in de politiek. (Ellinas, 2018; Mudde, 2019). Dit is het gevolg van verschillende mediaprocessen. Allereerst zijn de radicaal rechtse partijen interessant voor de media, omdat ze voldoen aan verschillende nieuwswaarden (Ellinas, 2018; Mudde, 2019; Norocel et al., 2017). Daarnaast hebben deze partijen *issue ownership* op bepaalde onderwerpen die veel aandacht krijgen in de media (Udris, 2012). De vele aandacht van de media kan ervoor zorgen dat de standpunten van deze partijen genormaliseerd worden.

2.3.1 Nieuwswaarden

Nieuwswaarden zorgen ervoor dat een gebeurtenis het nieuws haalt. Deze nieuwswaarden zijn verschillende factoren die in een gebeurtenis kunnen zitten en die er voor zorgen dat de betreffende gebeurtenis eerder in het nieuws komt (Galtung & Ruge, 1965; Harcup & O'Neill, 2001, 2017). Galtung & Ruge (1965) zijn de eersten die dit fenomeen hebben onderzocht. Zij stellen twaalf nieuwswaarden vast die, wanneer aanwezig, ervoor zorgen dat een gebeurtenis als nieuws wordt gezien. Deze nieuwswaarden zijn door Harcup & O'Neill (2001, 2017) tot tweemaal toe aangepast. In 2001 leidde dit tot tien nieuwswaarden en meer recent, in 2017, tot een uitbreiding tot veertien factoren. Het is niet zo dat een gebeurtenis aan alle factoren moet voldoen, maar aan hoe meer factoren wordt voldaan hoe eerder het als nieuws gezien wordt.

Het handelen van radicaal rechtse partijen voldoet aan verschillende nieuwswaarden. Een paar belangrijke voorbeelden hiervan zijn de volgende. De partijleiders zijn vaak extravagante personen die om die reden veel aandacht krijgen. Ze voldoen namelijk aan de nieuwswaarde entertainment (Harcup & O'Neill, 2017; Mudde, 2019). Voorbeeld hiervan is Donald Trump die alligators wilde stoppen in de gracht om de muur met Mexico (Kieft, 2019). Daarnaast zorgen deze partijen voor conflict door met uitspraken of standpunten regelmatig over de grens te gaan van wat acceptabel wordt geacht, zoals de 'minder, minder, minder' uitspraken van Geert Wilders. De partijen zijn vaak anders dan andere partijen en er is dus ook sprake van een soort verrassingseffect. Conflict en verrassing zijn beide nieuwswaarden en de conflicten die worden veroorzaakt door radicaal rechtse partijen en de verrassende uitspraken halen dan ook vaak het nieuws (Harcup & O'Neill, 2017).

2.3.2 Mediatisering van de politiek

Andere reden voor het succes van radicaal rechtse partijen is dat de politiek is gemediatiseerd. Dit houdt in dat de medialogica belangrijker geworden is dan de politieke logica. Medialogica en politieke logica zijn beide de richtlijnen, regels en manieren die vanzelfsprekend zijn binnen respectievelijk de media en de politiek. Bij medialogica zijn richtlijnen bijvoorbeeld hoor en wederhoor, politieke logica gaat over het maken en uitvoeren van beleid (Esser, 2013; Strömbäck, 2008). De mediatisering van de politiek heeft er dus voor gezorgd dat politieke partijen niet via de logica van de politiek, maar via de logica van de media handelen. Door de medialogica aan te houden zijn partijen beter in staat om publiciteit te genereren (Udris, 2012).

Radicaal rechtse partijen weten goed gebruik te maken van medialogica (Esser et al., 2017; Udris, 2012). Enkele ontwikkelingen in de media waar radicaal rechtse partijen gebruik van maken is de personalisering, simplificatie, interesse in conflict en polarisering. Personalisering is de verhoogde aandacht voor individuen. Verhalen van personen. Door de personalisering in de media krijgen de politieke leiders veel aandacht. Radicaal rechtse partijen hebben hier voordeel bij, omdat hun leiders vaak geen doorsnee zijn en zodoende extra veel media aandacht trekken (Szabó et al., 2019). Simplificatie is de voorkeur voor simpele, geen complexe, onderwerpen. Voorbeeld hiervan is het verkiezingsprogramma van de PVV dat één A4'tje was voor de Tweede Kamerverkiezingen van 2017. Beduidend kleiner dan de verkiezingsplannen van andere politieke partijen en daardoor makkelijker over te nemen door de media. Conflict komt voort uit gewaagde uitspraken zoals de eerder genoemde 'minder, minder, minder' van Wilders. Dit is tevens een polariserende uitspraak, iets wat opnieuw veel aandacht krijgt in de media. Dit zijn allemaal ontwikkelingen als gevolg van de media die de aandacht van de kijker of lezer wil grijpen en vasthouden (Strömbäck, 2008). Doordat de radicaal rechtse partijen hier goed gebruik van maken, krijgen ze veel media aandacht (Esser et al., 2017; Udris, 2012)

2.3.3 Issue ownership

De standpunten van radicaal rechtse partijen krijgen veel aandacht in de media. De media bepalen waarover mensen nadenken, maar niet hoe ze ergens over nadenken. Dit heet *agenda-setting* (Moy et al., 2016). De media hebben de afgelopen jaren meer aandacht gegeven aan immigratie en criminaliteit (Ellinas, 2018). Daarnaast is uit onderzoek gebleken dat de media immigratie negatief benaderen en dat er vaak sprake is van een conflict als erover immigratie wordt gesproken (Ellinas, 2018; Esser et al., 2017).

Radicaal rechtse partijen worden vaak gelinkt aan criminaliteit en immigratie, omdat

dit in hun standpunten voorkomt. Partijen hebben een reputatie dat ze bepaalde onderwerpen belangrijk vinden (Bélanger & Meguid, 2008). Dit houdt in dat wanneer het over een bepaald onderwerp gaat dit wordt gelinkt aan een partij. Sommige partijen hebben een soort monopolie over een onderwerp, dit wordt *issue ownership* genoemd (Bélanger & Meguid, 2008; Udris, 2012). Kiezers die een bepaald onderwerp belangrijk vinden stemmen eerder op de partij die hier *issue ownership* over heeft (Bélanger & Meguid, 2008). Radicaal rechtse partijen hebben in sommige landen *issue ownership* op de islam (Udris, 2012). De verhoogde media aandacht voor onder andere immigratie zorgt ervoor dat meer mensen over immigratie gaan nadenken. Dit is dus in het voordeel van radicaal rechtse partijen. De PVV staat bekend als de partij die zich uitspreekt tegen de islam, terwijl GroenLinks bijvoorbeeld de partij is die het klimaat heel belangrijk vindt.

2.3.4 Effect op de kiezers

De vele aandacht die radicaal rechtse partijen krijgen door de bovengenoemde ontwikkelingen kan een van de redenen zijn voor het succes wat ze sinds de millenniumwisseling hebben gehad. Het gaat er hierbij minder om of deze aandacht een positieve of negatieve toon had (Ellinas, 2010). Alle publiciteit is goede publiciteit wordt wel eens gezegd en dat geldt zeker voor radicaal rechtse partijen. Het feit dat ze soms negatief behandeld worden in de media heeft ook als effect dat het hun verhaal alleen maar sterker maakt. De media worden gerekend tot de elite en deze zijn negatief over radicaal rechtse partijen. Dit versterkt het beeld van radicaal rechtse partijen die voor het volk tegen de elite opboksen en is voor sommige kiezers een extra reden om voor deze partijen te kiezen (Mudde, 2019).

2.3.5 Samenvattend

In dit deel is er gekeken naar hoe de media hebben bijgedragen aan het succes van radicaal rechtse partijen. De verhoogde media aandacht hebben als gevolg dat radicaal rechtse partijen normaler worden (Ellinas, 2018; Mudde, 2019). De media behandelen deze partijen doordat ze veel nieuwswaarde hebben of het conflict opzoeken. Dit kan zowel positief of negatief zijn, maar de radicaal rechtse partijen komen hiermee wel in beeld bij de kiezers. Dit is het gevolg van agenda-setting. De partijen zullen hierdoor meer stemmers krijgen en dus ook veel minder als buitenbeentje worden gezien. Deze normalisering kan er toe leiden dat ook hun standpunten worden genormaliseerd.

2.4 Normalisering

In het bovenstaande deel is benoemd dat radicaal rechtse partijen in de vierde golf succes hebben. Een van de redenen van het succes is de verhoogde media aandacht die deze partijen krijgen. Doordat de partijen vaker voorkomen in de media worden ze normaler. De normalisering van deze partijen kan als gevolg hebben dat de standpunten ook normaliseren. (Mudde, 2019)

Vier mogelijke manieren van het meten van normalisering worden in dit deel besproken. Nummer één is de toon. Als er vaker negatief gesproken wordt over de islam en er dus een negatievere toon is, kan dit bijdragen aan de normalisering van islamofobie. Nummer twee is framing, framing van een onderwerp kan een rol spelen bij normalisering. Het meten van de aanwezigheid van verschillende frames kan gebruikt worden als maat voor normalisering. Als derde kan niet alleen directe framing, maar ook associatief framen een rol spelen en dus helpen bij het in beeld brengen van de normalisering. Als vierde indicator is het van belang om te kijken hoe vaak moslims zelf aan het woord zijn in het nieuws en welke andere mensen aan het woord zijn als het gaat over de islam. Bovenstaande vier indicatoren worden hieronder verder uitgewerkt.

2.4.1 Toon

De eerste indicator van normalisering is negatievere berichtgeving over de islam. Als er sprake is van normalisering van islamofobie houdt dit dus in dat er in een krant vaker islamofobe geluiden zijn te lezen. Waar journalisten over schrijven wordt bepaald door *agenda-building* (Moy et al., 2016). Shoemaker & Reese (2014) stellen dat waar een journalist over schrijft wordt bepaald door vijf factoren. Deze vijf factoren kun je zien als vijf lagen die invloed hebben. Allereerst wordt het bepaald door de mening en de kennis van de journalist zelf. Vervolgens de journalistieke normen, zoals hoor en wederhoor en dat iets gebaseerd moet zijn op bronnen. Deze beïnvloeden het verhaal van de journalist. Daarnaast schrijft de journalist voor een blad en dit blad heeft wellicht bepaalde doelen. Daar zal het verhaal ook aan moeten voldoen. Daarna komt de invloed van alle andere instituties en groepen anders dan de krant waar de journalist voor schrijft. Voorbeelden hiervan is het publiek. Als laatste schil gaat het om hoe de macht verdeeld is in een land. Als deze invloed heel groot is, dan gaat het niet meer om journalistiek, maar om propaganda (Moy et al., 2016; Reese & Shoemaker, 2016). Als een journalist vaker negatief over de islam schrijft dan komt dit door een van de vijf factoren.

Negativiteit wordt door Lengauer et al. (2012) gemeten door te kijken naar het beeld van de islam en moslims, het algemene beeld, de aanwezigheid van het conflictframe en het

beeld van de toekomst. Bleich et al. (2016) meten de toon in kranten aan de hand van vier factoren. Waar het bij de studie van Lengauer et al. (2012) gaat het om de toon in de tekst, kijken Bleich et al. (2016) naar hoe moslims worden neergezet. Is er over het algemeen sprake van een positieve of negatieve toon, wordt er pessimistisch of optimistisch naar de toekomst gekeken, is er sprake van een conflict, gaat het over falen en schandalen en als laatste is het van belang of er sprake is van een negatieve toon richting individuen of organisaties.

Het meten van de toon in een artikel heeft als nut dat het een mogelijke verandering kan laten zien. Als er vaker sprake is van een negatieve toon ten opzichte van de islam dan kan dit duiden op normalisering van islamofobie. Doordat de radicaal rechtse partijen steeds succesvoller zijn geworden, met daarbij een belangrijke rol voor islamofobie, luidt de eerste hypothese:

H1: De toon in de kranten over de islam is in de loop van de tijd steeds negatiever geworden

2.4.2 Framing

De tweede indicator van normalisering is een veranderend gebruik in frames. Bij het schrijven van een bericht is er altijd sprake van framing door een journalist. Er is nooit genoeg ruimte om alle kanten van een gebeurtenis te belichten en om die reden moet de journalist kiezen wat hij wel en niet laat zien. Robert Entman (1993) beschreef framing als volgt:

“To frame is to select some aspect of a perceived reality and make them more salient in a communicating text, in such a way as to promote a particular problem definition, casual interpretation, moral evaluation, and/or treatment recommendation” (Entman, 1993)

Als een bepaald frame vaker voorkomt en daarmee een bepaalde boodschap wordt gepromoot dan kan dit tot normalisatie leiden. Door de bepaalde framing wordt er een eenzijdig beeld gegeven. Er is veelvuldig onderzoek gedaan naar de framing van de Islam door verschillende soorten kranten. Hierbij zijn vele verschillende frames onderzocht.

Negatieve framing

Volgens Shadid (2005) zijn er vier manieren waarop de islam negatief wordt belicht in de media. Moslims worden volgens hem gesimplificeerd, gestigmatiseerd en geproblematiseerd. Daarnaast is er sprake van een wij-zij verdeling. Waarbij wij, het westen, tegenover zij, de islam, staat. Dit geeft een negatief beeld van de islam en kan tot normalisatie van islamofobie leiden.

De wij-zij verdeling komt op drie verschillende manieren voor (Powell, 2018;

Shadid, 2005). Froio (2018) heeft online onderzoek gedaan naar hoe islamofobe geluiden die te zien zijn op de sociale media van extreemrechtse organisaties in Frankrijk. Er wordt op drie verschillende manieren onderscheid gemaakt tussen de islam en het westen; religieus, cultureel en etnisch.

Deepa Kumar (2010) identificeert vijf frames die veel terug zijn gekomen na de aanslagen van 11 september. Deze frames verzorgen samen een oriëntalistischer beeld van de islam in de Verenigde Staten (Kumar, 2010). Hij stelt vast dat de islam wordt neergezet als homogene, seksistische, niet rationele, geweldadige en terroristische religie.

Als negatieve frames vaker voorkomen dan is er sprake van normalisering van islamofobie. Bovenstaande literatuur wijst erop dat er steeds meer sprake is van een wij-zij verdeling en demonisering van de islam. Dit leidt tot de volgende hypothese.

H2: De aanwezigheid van negatieve frames is in de loop van de tijd toegenomen

Immigratie frames

In eerder onderzoek is de aanwezigheid van vijf frames vergeleken wanneer geschreven wordt over migratie en immigratie in Nederland (Roggeband & Vliegenthart, 2007; Vliegenthart, 2007; Vliegenthart & Roggeband, 2007). Dit zijn het multiculturele frame, emancipatie frame, betrekkingframe, slachtofferframe en islam-als-dreiging frame. De aanwezigheid van het multiculturele frame zorgt voor een positief beeld van de islam. Een daling in de aanwezigheid van dit frame duidt op normalisering. Het multiculturele frame is een positief frame. Hierbij wordt er in een tekst positief gesproken over de integratie van een andere cultuur of wordt er voldoende ruimte gegeven aan een andere cultuur. De andere vier frames hebben een negatieve lading. Het emancipatieframe is aanwezig wanneer er negatief wordt gesproken over immigranten in de samenleving. Dit kan bijvoorbeeld gaan over verschillen in cultuur. Het beperkingsframe lijkt hier op, maar het gaat hierover immigranten die problemen hebben met zichzelf onderhouden. Het slachtofferframe doelt op vrouwen die worden neergezet als slachtoffer van de cultuur van de immigranten. Het islam als dreiging frame is aanwezig wanneer, logischerwijs, de islam wordt neergezet als dreiging voor Nederland of de Westerse waarden.

Uit het onderzoek bleek dat tussen 1995 en 2004 de media vooral het frame gebruikt waar de islam als dreiging gezien werd. Op geruime afstand gevolgd door het multiculturele frame en het frame waar de vrouwen binnen de islam als slachtoffer gezien worden. Het emancipatieframe en het beperkingsframe zijn beduidend minder aanwezig geweest (Vliegenthart & Roggeband, 2007).

De frames in het onderzoek van Vliegenthart & Roggeband (2007) komen gedurende

de tijd meer voor en het islamofobe geluid is sindsdien meer aanwezig geweest. De aanwezigheid van de negatieve frames moeten dan toegenomen zijn. Dit leidt tot de volgende hypothese.

H3: De aanwezigheid van de negatieve immigratie frames is in de loop van de jaren toegenomen

In lijn met bovenstaande hypothese zal de aanwezigheid van het positief geladen frame, het multiculturele frame, afgenomen zijn. Dit leidt tot de volgende hypothese.

H4: De aanwezigheid van het multiculturele frame is in de loop der jaren afgenomen

2.4.3 Associatief framen

Bij associatief framen gaat het erom wat er nog meer wordt genoemd als het over een bepaald onderwerp gaat (Kleinnijenhuis et al., 2012; Van Atteveldt et al., 2005). Het laat zien hoe vaak een bepaald begrip wordt geassocieerd met verschillende onderwerpen. Kleinnijenhuis et al. (2012) hebben onderzocht hoe de drie machten in de trias politica met elkaar en met een paar relevante begrippen worden geassocieerd in de media. Als twee onderwerpen regelmatig geassocieerd worden in de media, bijvoorbeeld de temperatuur onder nul en de Elfstedentocht, dan zullen mensen bij het zien van het ene onderwerp denken aan het andere onderwerp. De mediatheorie hier achter is *priming*.

Priming gebeurt in twee stappen. De eerste stap is het proces van priming. Hierbij gaat het om informatie die een persoon ontvangt en die in zijn of haar gedachten verbanden legt met dingen die de persoon al weet. De volgende keer dat een persoon deze term hoort dan denkt hij aan de andere term, dit is stap twee. Priming zorgt er dus voor dat als een persoon de volgende keer aan een bepaald onderwerp denkt ook de nieuwe informatie naar boven komt (Moy et al., 2016). De media kunnen er dus voor zorgen dat iemand actief verbanden gaat leggen tussen twee onderwerpen door deze vaak samen naar voren te brengen. Priming kan ervoor zorgen dat een partij volledig gelinkt wordt aan een term. Dit is het eerder genoemde issue ownership.

Het is interessant om te analyseren in hoeverre er een issue ownership is van het begrip islam. In de vierde golf, als beschreven door Mudde (2019), hebben populistische radicaal rechtse partijen de gevestigde partijen naar de troon gestoten door onder andere af te geven op de islam. Het succes van deze partijen kwam onder andere ook door het gat wat de andere politieke partijen achterlieten toen ze van uiterst rechts weg gingen (Pennings & Keman, 2003). Hebben radicaal rechtse partijen nog steeds een monopolie op islamofobie en worden zij door kranten dan ook veel meer geassocieerd met de islam dan andere politieke

partijen? Mocht dit niet het geval zijn dan zou er opnieuw sprake kunnen zijn van normalisering. Want er zijn dan meer politieke partijen die geassocieerd worden met de islam.

Tijdens de vierde golf van radicaal rechts kwam islamofobie naar boven zetten. Iets wat ook werd overgenomen door andere partijen. Dit leidt tot de volgende hypothese:

H5: Het aantal partijen waar de islam aan gelinkt wordt is in de loop der tijd toegenomen

2.4.4 Aan het woord

Tot slot de vierde indicator. Uit een onderzoek naar de berichtgeving over de islam tussen 1998 en 2002 in de Volkskrant blijkt dat, wanneer het gaat over de islam, autochtone Nederlanders vaker aan het woord zijn. Meer dan de helft van de mensen die aan het woord waren hebben een autochtone achtergrond (Phalet, 2004). Met name in de opiniërende stukken kwamen allochtonen minder vaak aan het woord. Er wordt dus een eenzijdig beeld gegeven. Dit eenzijdige beeld is niet ten gunste van de islam en kan daarom voor normalisering van islamofobie zorgen.

Naast de afkomst werd ook gekeken naar in welke hoedanigheid actoren aan het woord kwamen. Onder andere ging het hier om medewerkers van de krant zelf, leden van politieke partijen of experts (Phalet, 2004). Er is geen onderzoek gedaan naar hoe vaak moslims aan het woord komen volgens Shadid (2005). Voor zover bekend is dit nog altijd het geval, dit is wellicht omdat de verdeling tussen afkomst beter te verifiëren is dan religie.

In het onderzoek van Phalet (2004) is er maar één krant onderzocht en is er niet gekeken naar het verloop over tijd. Dit heeft geleid tot de volgende deelvraag.

D1: Wie komen er aan het woord als het over de islam gaat?

2.4.5 Samenvattend

In dit deel zijn vier mogelijke indicatoren van normalisering besproken. De toon, de aanwezigheid van frames, de link met politieke partijen en wie er aan het woord komen. Voor elke indicator is een hypothese of deelvraag vastgesteld. In het volgende hoofdstuk zal besproken worden hoe deze indicatoren gemeten kunnen worden.

3. Methode

In dit onderzoek wordt antwoord gegeven op de volgende onderzoeksvraag: In hoeverre wordt islamofobie genormaliseerd in de Nederlandse kranten? Naast deze onderzoeksvraag zullen ook de volgende vijf hypothesen onderzocht worden:

- De toon in de kranten over de islam is in de loop van de tijd steeds negatiever geworden
- De aanwezigheid van negatieve frames over de islam is in de loop van de tijd toegenomen
- De aanwezigheid van de vier negatieve immigratieframes is in de loop van de tijd toegenomen
- De aanwezigheid van het multiculturele frame is in de loop van de tijd afgenomen
- Het aantal partijen waar de islam aan gelinkt wordt is in de loop van de tijd toegenomen

Naast de hypothesen zal er ook antwoord gegeven worden op de volgende onderzoeksvraag:

- Wie komen er aan het woord als het over de islam gaat?

Voor dit onderzoek is gebruikt gemaakt van kwantitatieve inhoudsanalyse. Via kwantitatieve inhoudsanalyse is het mogelijk om op een betrouwbare en valide manier grote datasets aan artikelen te analyseren en patronen te herkennen (Riffe et al., 2019). Aan de hand van een codeboek worden artikelen geanalyseerd. Door de grote hoeveelheid teksten die op deze wijze geanalyseerd worden, kan er gezocht worden naar onderliggende patronen (Vertoont, 2017). Het grote voordeel aan kwantitatief onderzoek is dat het mogelijk is om veel artikelen te analyseren.

Er zal zowel automatische als handmatige inhoudsanalyse plaatsvinden. Het voordeel van automatische kwantitatieve inhoudsanalyse is dat het erg betrouwbaar is. De computer maakt namelijk geen fouten in het herkennen van woorden (Van Atteveldt et al., 2014). Op die manier is het mogelijk om een grote database te analyseren. Handmatige analyse is aan de andere kant wel meer valide dan de computer, omdat mensen beter zijn in het herkennen van de betekenis van woorden (Van Atteveldt et al., 2014).

Zowel de automatische als de handmatige kwantitatieve inhoudsanalyse vindt plaats in AmCat. Hierin is het mogelijk om op basis van zoektermen datasets met artikelen aan te maken en deze vervolgens, bijgestaan door een codeboek, te analyseren (Van Atteveldt et

al., 2014). Beide analyses worden uitgevoerd, omdat ze geschikt zijn voor het onderzoeken van verschillende dingen. Frames, de toon en wie er aan het woord is is handmatig geanalyseerd, omdat dit geschikter is om de latente betekenissen te herkennen. De automatische analyse maakt het mogelijk een grotere hoeveelheid artikelen te onderzoeken en wordt daarom gebruikt bij het associatief framen.

3.1 Dataverzameling

In dit onderzoek wordt de berichtgeving over de islam in drie periodes in drie verschillende kranten vergeleken. Door verschillende periodes te vergelijken is het mogelijk om vast te stellen of er bepaalde trends aanwezig zijn en uiteindelijk vast te stellen of er sprake is van normalisering. Het gaat om drie periodes rond Tweede Kamerverkiezingen in Nederland. Er wordt gekeken naar de drie maanden voor de verkiezingsdag tot en met drie maanden na de verkiezingen. Dit zijn allemaal verkiezingen waarbij de PVV het goed deed en veel zetels won. Als radicaal rechtse partij is de PVV het bekendst van alle partijen in haar negatieve houding tegenover de islam. Ook is deze partij constant aanwezig geweest, ook in de periodes tussen de verkiezingen. Het gaat om de volgende periodes.

- De Tweede Kamerverkiezingen van 2006 waarin de PVV voor het eerst meedeed en direct negen zetels behaalde. Deze onderzoeksperiode loopt van 22-08-2006 tot en met 22-02-2007.
- De Tweede Kamerverkiezingen van 2010 waarin de PVV 24 zetels behaalde en de op twee na grootste partij van Nederland werd, maar wel met de meeste groei. Deze periode loopt van 09-03-2010 tot en met 09-09-2010.
- De Tweede Kamerverkiezingen van 2017 waarin de PVV eveneens de op één na grootste partij werd met twintig zetels en ook Forum voor Democratie zijn entree in de kamer maakte door twee zetels te behalen. Deze periode loopt van 15-12-2016 tot en met 15-06-2017.

In deze drie periodes worden drie verschillende kranten gebruikt. Dat zijn *de Volkskrant*, *De Telegraaf* en het *Algemeen Dagblad*. Dit zijn niet alleen de drie grootste kranten, maar hebben ook politiek diverse lezers. *De Telegraaf*-lezers stemmen grotendeels op rechtse partijen, terwijl die van *de Volkskrant* op linkse partijen stemmen. De lezers van het *Algemeen Dagblad* zitten tussen beiden in (redactie, 2015).

Aan de hand van de zoekterm 'islam* OR moslim*' is in AmCat gezocht naar artikelen waar de islam of moslims voorkomen. Voor het deel waar automatische

kwantitatieve inhoudsanalyse op wordt toegepast zijn alle artikelen uit de dataset geanalyseerd. Bij de variabelen die handmatig worden geanalyseerd is er gebruik gemaakt van een sample van tien procent van de kranten. Dit is tien procent van elke krant in elke periode.

Tabel 3.1. Hoeveelheid artikelen waarin de islam voorkomt tevens de artikelen die automatisch geanalyseerd worden

	TK 2006	TK 2010	TK 2017	
<i>de Volkskrant</i>		1408	406	398
<i>De Telegraaf</i>		419	366	486
<i>Algemeen Dagblad</i>		521	125	238
Totaal		2348	897	1122

Tabel 3.2. Hoeveelheid artikelen dat handmatig geanalyseerd wordt

	TK 2006	TK 2010	TK 2017	
<i>de Volkskrant</i>		141	41	40
<i>De Telegraaf</i>		42	37	49
<i>Algemeen Dagblad</i>		52	13	24
Totaal		235	91	113

3.2 Operationalisering

De vier indicatoren uit hoofdstuk 2.4 worden in dit deel geoperationaliseerd. De toon, de frames en wie er aan het woord is zijn met handmatige inhoudsanalyse geanalyseerd. Voor de associatieve frames is er gebruik gemaakt van automatische inhoudsanalyse.

3.2.1 Toon

Aan de hand van drie variabelen zal de toon van het artikel bepaald worden. De toon wordt op handmatige wijze geanalyseerd. De drie variabelen zijn gebaseerd op de vijf kenmerken van negativiteit die Lengauer et al. (2012) noemen in hun artikel over politiek nieuws. Er wordt gekeken naar de volgende indicatoren die samen de toon vormen:

- Algehele toon van het artikel
- Wat voor beeld er geschetst wordt van de islam
- Aanwezigheid van het conflictframe

De algehele toon van het artikel wordt gemeten aan de hand van vijf mogelijke antwoorden: negatief, gematigd negatief, neutraal, gematigd positief en positief. Het gaat er hierbij om wat de toon is in het artikel. Wordt er positief gesproken over een situatie of juist een heel negatief beeld geschetst.

De tweede indicator is het beeld dat er van de islam wordt geschetst. Dit wordt op eenzelfde manier gemeten als de algehele toon. Per artikel wordt er gekeken het beeld dat gegeven van moslims negatief, gematigd negatief, neutraal, gematigd positief of positief is. Dit kan zowel zijn hoe de journalist over de islam schrijft of hoe een actor zich uitsprekt over de islam.

Het beeld van de islam wordt vergeleken met de algehele toon in de artikelen. Het negatiever worden van de algehele toon hoeft niet direct te betekenen dat het beeld van de islam ook negatiever is geworden. De mogelijke veranderingen zullen vergeleken worden.

Het conflict frame kan wel of niet aanwezig zijn. Dit frame is aanwezig als het antwoord op minstens een van de volgende drie vragen 'ja' is.

- Wordt er gesproken over onenigheid tussen verschillende groepen?
- Wordt het verhaal van twee kanten belicht?
- Gaat het over winnaars en verliezers?

3.2.2 Framing

De veranderende aanwezigheid van frames is de tweede indicator van normalisering. De aanwezigheid van frames wordt op handmatige wijze geanalyseerd. Het gaat hierbij om de volgende zes frames: Het wij-zij frame, demoniseringsframe, multiculturele frame, integratieframe, slachtofferframe en het islam als dreiging-frame. Deze zullen hieronder nader toegelicht worden.

Wij-zij frame

De wij-zij verdeling is een frame dat in veel academisch onderzoek voorkomt. Wij is hierbij het goede en zij is het kwade of het slechte (Powell, 2018). Deze wij-zij verdeling kan op de volgende manieren voorkomen. In het geval van de islam wordt bij de wij-zij verdeling altijd duidelijk benaderd dat 'zij' in de islam geloven (Shadid, 2005). Dit is dus op basis van religie. Het gebruik van stereotypingen vergroot de kloof (welke kloof) en versterkt daardoor de wij-zij verdeling. Het wij-zij frame kan ook op culturele basis voorkomen. Dan worden de culturele verschillen tussen de islam en het Westen benadrukt, vaak gaat het dan over de onderdrukking van vrouwen in de islam (Froio, 2018). Als laatste kan het ook op basis van etniciteit voorkomen. Hierbij wordt de nadruk gelegd op verschil in afkomst (Froio, 2018). Verhoogde aanwezigheid van het wij-zij frame in de kranten kan leiden tot een kloof en is negatief voor de perceptie van de Islam in Nederland. Als het antwoord op minstens één van de volgende vragen 'ja' is dan is het wij-zij frame aanwezig.

- Wordt de Islam cultureel neergezet als zij tegenover het westen als wij?
- Wordt de Islam religieus neergezet als zij tegenover het westen als wij?
- Wordt de Islam etnisch neergezet als zij tegenover het westen als wij?

Demoniseringsframe

Het demoniseringsframe is gebaseerd op het artikel van Kumar (2010). Hij constateert dat het Westen de islam ziet als een homogene, seksistische, niet rationele en terroristische religie. Dit zijn allemaal demoniserende opvattingen over de islam en zijn daarom samen gevoegd in het demoniseringsframe. Als het antwoord op minstens één van de volgende vragen 'ja' is dan is het frame aanwezig.

- Wordt de islam neergezet als vrouw-onvriendelijke? religie?
- Worden moslims neergezet als niet rationeel?
- Wordt er over de islam geschreven dat het een gewelddadige religie is?

Multiculturele frame

Het multiculturele frame is van toepassing wanneer er in het bericht wordt gepleit voor culturele diversiteit. Daarnaast wordt er actief aangezet tot het voeren van de dialoog over

verschillen om elkaar beter te begrijpen (Vliegthart & Roggeband, 2007). Als het antwoord op minstens één van de vragen 'ja' is dan is het desbetreffende frame aanwezig.

- Wordt er gesproken over de islam als onderdeel van de Nederlandse samenleving?
- Worden andere culturen met respect behandeld?
- Wordt er naar de kant van de islam gekeken en is daar voldoende ruimte voor in een artikel?

Integratierame

Het integratierame is aanwezig wanneer er in een artikel over mislukte integratie wordt gesproken of dat er wordt gesteld dat er problemen zijn met integratie van moslims. Dit frame is afgeleid uit het emancipatierame en het beperkingsframe van Vliegthart & Roggeband (2007). De stugge integratie op de arbeidsmarkt is hier een voorbeeld van. Het niet soepel gaan daarvan leidt tot problemen met de emancipatie. Daarnaast wordt zowel door de migranten als de overheid opgeroepen zich actief in te zetten om de emancipatie te verbeteren (Vliegthart & Roggeband, 2007).

- Wordt de Islam neergezet als achtergestelde cultuur t.o.v. de Nederlandse?
- Wordt er genoemd dat Moslims zich zouden moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur?
- Worden Moslims neergezet als profiteurs van Nederland?

Slachtofferframe

Het slachtofferframe zet vrouwen neer als slachtoffer van immigratie en de cultuur van de immigranten. Dit heeft veel overeenkomsten met het frame van Kumar (2010) waarbij de Islam als seksistische religie wordt gezien en de vrouwen onderdrukt. Opnieuw is de hoofddoek hier een symbool van (Vliegthart & Roggeband, 2007). Als het antwoord op minstens één van de vragen 'ja' is dan is het desbetreffende frame aanwezig.

- Worden vrouwen neergezet als slachtoffer van de Islam?
- Wordt er negatief gesproken over het feit dat vrouwen een hoofddoekje moeten dragen?
- Wordt er opgeroepen tot het beschermen van vrouwen binnen de Islam?

Islam als dreiging frame

Het laatste frame is wanneer de islam als bedreiging wordt neergezet. Het gaat er hierbij om dat de migranten met een islamitische achtergrond een dreiging zijn voor de Westerse beschaving en de Westerse normen en waarden zoals vrijheid van meningsuiting

(Vliegthart & Roggeband, 2007). Als het antwoord op minstens één van de vragen 'ja' is dan is het desbetreffende frame aanwezig.

- Wordt de islam neergezet als bedreiging voor de Westerse waarden?
- Wordt er gesproken van Islamisering van de Nederlandse samenleving?
- Wordt er negatief gesproken over islamitische instituten als de moskee of de islamitische school?

3.2.3 Associatief framen

Associatief framen houdt in dat er gekeken wordt naar hoe vaak twee begrippen geassocieerd worden met elkaar. In feite wordt er gekeken naar hoe vaak twee begrippen samen voorkomen in een artikel (Kleinnijenhuis et al., 2012). Er wordt in dit geval gekeken naar de associatie tussen de islam en de verschillende politieke partijen en of die is veranderd in de verschillende periodes. Aan de hand van een zoekterm voor elke politieke partij wordt er vastgesteld hoeveel artikelen erover een politieke partij zijn geschreven. Vervolgens wordt er aan de hand van de zoekterm islam* OR moslim* vastgesteld hoeveel artikelen er naast over de partij gingen ook over de islam gingen.

Voor elke politieke partij geldt dat er een zoekterm is opgezet waardoor zoveel mogelijk artikelen worden gevonden waar deze partij in voorkomt. Op elke zoekterm wordt een precision & recall uitgevoerd om de betrouwbaarheid te meten, dit geeft weer hoe goed de zoekterm is. Dit is gedaan door in een sample van twintig artikelen per zoekterm vast te stellen hoeveel artikelen werkelijk over de partij gaan, dit is de precision. De recall is gedaan door te zoeken naar de achternaam van de partijleider, maar niet op de zoekterm. Het is mogelijk dat er artikelen zijn waarin de partij of functie van de partijleider niet wordt genoemd. Echter is er voor deze zoekterm gekozen, omdat er mogelijk andere mensen zijn met dezelfde achternaam. Dit wordt opnieuw gedaan op een sample van twintig artikelen. Alleen de partijen die uiteindelijk met minimaal één zetel uit de verkiezingen van dat jaar kwamen worden meegenomen in de analyse.

Voor elke partij is de zoekterm vrij gelijk, deze zoektermen zijn te zien in Bijlage A. Er wordt namelijk gezocht op de naam van de partij. Soms worden zowel de afkorting als de volledige naam gebruikt in artikelen, dan wordt er naar beide gezocht. Dit is het geval bij de ChristenUnie en Forum voor Democratie, maar bijvoorbeeld niet bij het CDA. Naast de partij naam wordt er ook de lijsttrekker van de partij tijdens de desbetreffende verkiezingen meegenomen. Er wordt gezocht op hun voor en achternaam.

Uiteindelijk zal er naar het percentage artikelen waarin de islam genoemd wordt van alle artikelen over die partij gekeken. Als er over het CDA 1000 artikelen worden geschreven en er zijn 100 artikelen waar de islam in wordt genoemd dan is er dus 10 procent associatie. Door dit voor elke periode te doen is het mogelijk om de percentages te vergelijken en vast te stellen of politieke partijen vaker worden geassocieerd met de islam of niet.

3.2.4 Aan het woord

Wanneer het over de Islam gaat in de Nederlandse kranten is het interessant om te zien wie er aan het woord komt. Omdat er gebrek is aan onderzoek zijn de verschillende categorieën waarin de actoren worden geplaatst op inductieve wijze verkregen worden. Het gaat om de volgende categorieën.

- Politiek Nederland: Politici of politieke partijen uit Nederland. Hieronder vallen ook voormalige politici.
- Politiek buitenland: Politici of politieke partijen uit het Buitenland. Hieronder vallen ook voormalige politici.
- Islamitische instituties: Instituten die gericht zijn op moslims. Voorbeelden hiervan zijn islamitische universiteiten, islamitische scholen en moskeeën.
- Deskundigen: Actoren waarvan duidelijk gemaakt wordt dat ze gekwalificeerd zijn op een bepaald gebied. Voorbeelden hiervan zijn sociologen en arabisten.
- Moslims: Actoren waarvan duidelijk is gemaakt dat ze in de islam geloven en dus moslim zijn.
- Gewone burger: Actoren die geen verdere specificatie hebben dan de naam.
- Islamitische terreurorganisaties: Terreurorganisaties die in de naam van de islam acties uitvoeren. Voorbeelden zijn Islamitische Staat (IS) en Al Qaida
- Andere religieuze organisaties: Actoren die namens een andere religie spreken of duidelijk is gemaakt dat ze een andere religie aanhangen. Voorbeelden zijn de Paus en pastoren.
- Overig: Actoren die niet in een van bovenstaande categorieën passen.

Deze analyse gebeurt op handmatige wijze en daarvoor wordt dus de sample van tien procent van alle artikelen gebruikt.

4. Resultaten

In hoofdstuk vier worden de resultaten besproken die uit de analyses zijn gekomen die zijn uitgevoerd zoals beschreven in hoofdstuk 3. De vier indicatoren van normalisering van islamofobie worden een voor een behandeld. Aan de hand van tabellen wordt eerst benoemd wat er uit de analyse is gekomen, is er een verschil in de aanwezigheid van een frame of in de toon? Als dit beeld geschetst is dan is het van belang om vast te stellen of de resultaten significant zijn. Vervolgens volgt er aan het eind van iedere indicator een korte conclusie die de belangrijkste resultaten samenvat. Om uiteindelijk antwoord te geven op de hypothesen en deelvraag zoals die gesteld zijn in hoofdstuk twee.

4.1 Toon

Hypothese 1 stelt dat de toon in de kranten negatiever wordt over de islam naarmate de tijd toeneemt. De toon wordt gemeten aan de hand van drie indicatoren: de algehele toon in een artikel, het beeld van moslims in een artikel en de aanwezigheid van het conflictframe.

4.1.1 Algehele Toon

De algehele toon is gemeten aan de hand van vijf mogelijke antwoorden: negatief, gematigd negatief, neutraal, gematigd positief en positief. In Tabel 1 is te zien dat de algehele toon van artikelen waarin de islam voorkomt door de tijd negatiever wordt. De toon was eerst nog halverwege neutraal en gematigd negatief in 2006 ($M = -.48$, $SD = 1.11$) en in 2010 ($M = -.47$, $SD = .93$). In 2017 ($M = -.73$, $SD = .91$) werd de toon echter negatiever. Uit een ANOVA blijkt dit verschil niet significant te zijn, $F(2, 430) = 2.68$, $p > .05$.

Tabel 4.1. De algehele toon in de artikelen in de verschillende periodes

	Artikelen	Mean	SD
2006	228	-.48	1.11
2010	92	-.47	.93
2017	113	-.73	.91

In Tabel 2 staat de algehele toon per krant. De toon in het *Algemeen Dagblad* over de islam wordt negatiever. De toon is sinds 2006 ($M = -.15$, $SD = 1.02$) steeds negatiever geworden, eerst in 2010 ($M = -.47$, $SD = 1.41$) en uiteindelijk het negatiefst in 2017 ($M = -.71$, $SD = .95$). Dit verschil is niet significant, $F(2, 88) = 2,293$, $p > .05$.

De algehele toon in de artikelen is in *De Telegraaf* ook negatiever geworden over de islam. De algehele toon zit altijd tussen neutraal en gematigd negatief in, maar dit was in 2006 ($M = -.40$, $SD = .88$) nog wel meer aan de kant van neutraal. In 2010 ($M = .64$, $SD =$

.76) en in 2017 ($M = -.83$, $SD = .75$) ging de algehele toon steeds meer richting gematigd negatief. Dit verschil is significant, $F(2, 124) = 3.407$, $p = .036$. Uit een post-hoc (Bijlage B) test blijkt verder dat er alleen een significant verschil is in de toon tussen 2006 en 2017 ($M_{\text{difference}} = -.44$, $p = .027$).

De algehele toon in *de Volkskrant* is in 2006 ($M = -.63$, $SD = 1.19$) en 2017 ($M = -.63$, $SD = 1.04$) gelijk. Dit is negatiever dan de algehele toon in de artikelen over de islam in *de Volkskrant* in 2010 ($M = -.32$, $SD = .85$). Dit verschil is niet significant, $F(2, 212) = 1.347$, $p > .05$.

Tabel 4.2. De algehele toon per krant in de verschillende periodes

	Artikelen	Mean	SD
<i>Algemeen</i>	2006	52	-.15
	2010	15	-.47
	2017	24	-.71
<i>De Telegraaf</i>	2006	43	-.40
	2010	36	-.64
	2017	48	-.83
<i>de Volkskrant</i>	2006	133	-.63
	2010	41	-.32
	2017	41	-.63

4.1.2 Beeld van de islam

Het tweede onderdeel van de toon is het beeld van de islam. Het beeld van de islam is gemeten aan de hand van dezelfde schaal als gebruikt is voor de algehele toon, echter wordt er nu alleen gekeken naar hoe erover de islam is geschreven. Uit Tabel 3 blijkt dat het beeld van de islam langzaam negatiever geworden is. Het beeld is tussen 2006 ($M = -.39$, $SD = .98$) en 2010 ($M = -.49$, $SD = .98$) iets negatiever geworden en in 2017 ($M = -.68$, $SD = .98$) werd dit opnieuw negatiever. Dit verschil is significant, $F(2, 430) = 3.443$, $p = .032$. Het beeld van de islam in de kranten is dus door de tijd negatiever geworden. Uit een post-hoc test (Bijlage B.2) blijkt dat het negatiever worden van het beeld alleen significant is voor de verandering tussen 2006 en 2017 ($M_{\text{difference}} = -.29$, $p = .024$).

Tabel 4.3. Het beeld van moslims in alle kranten in de verschillende periodes

	Artikelen	Mean	SD
2006	228	-.39	.98

2010	92	-.49	.92
2017	113	-.68	.98

In Tabel 4 is er per krant gekeken. Het beeld in het *Algemeen Dagblad* wordt steeds negatiever. In 2006 ($M = -.40$, $SD = 1.09$) was het beeld meer richting neutraal dan gematigd negatief. Dit veranderde in 2010 ($M = -.73$, $SD = 1.22$) en werd in 2017 ($M = -.83$, $SD = 1.17$) nog een beetje negatiever. Dit verschil is echter niet significant, $F(2, 88) = 1.365$, $p > .05$.

In *De Telegraaf* werd het beeld, in tegenstelling tot in het *AD*, pas in 2017 ($M = -.83$, $SD = .83$) veel negatiever. In 2006 ($M = -.42$, $SD = .76$) en 2010 ($M = -.47$, $SD = .81$) was het beeld minder negatief. Dit verschil is significant, $F(2, 124) = 3.564$, $p = .031$. Uit een post-hoc test (Bijlage B.3) komt voort dat er tussen 2006 en 2017 een significant verschil is in het beeld ($M_{\text{difference}} = -.41$, $p = .040$).

Het beeld van moslims in *de Volkskrant* is niet veel veranderd door de verschillende periodes. In 2006 ($M = -.38$, $SD = 1$), 2010 ($M = -.41$, $SD = .89$) en 2017 ($M = -.41$, $SD = .97$) werd er vrijwel hetzelfde beeld van de islam geschetst. Dit is dan ook niet significant, $F(2, 212) = .04$, $p > .05$.

Tabel 4.4. De algehele toon per krant in de verschillende periodes

	Artikelen	Mean	SD
<i>Algemeen Dagblad</i>	2006	52	-.40
	2010	15	-.73
	2017	24	-.83
<i>De Telegraaf</i>	2006	43	-.42
	2010	36	-.47
	2017	48	-.83
<i>de Volkskrant</i>	2006	133	-.38
	2010	41	-.41
	2017	41	-.41

4.1.3 Conflictframe

Als laatste onderdeel van de toon is er gekeken naar de aanwezigheid van het conflictframe in de kranten. Het conflictframe is aanwezig wanneer het gaat over onenigheid tussen verschillende groepen, het over winnaars en verliezers gaat of als een verhaal van twee kanten belicht wordt.

In Tabel 5 is te zien dat het conflictframe in iedere periode nagenoeg in dezelfde mate aanwezig is in de kranten. In 2006 ($M = .36$, $SD = .48$), 2010 ($M = .34$, $SD = .48$) en 2017 ($M = .37$, $SD = .49$) komt het conflictframe iets vaker dan 1 op de 3 keer voor. Het minieme verschil tussen deze jaren is logischerwijs niet significant, $F(2, 430) = .133$, $p > .05$.

Tabel 4.5. Aanwezigheid van het conflictframe in de verschillende periodes

	Artikelen	n	Mean	SD	
2006		228	64	.36	.48
2010		92	17	.34	.48
2017		113	28	.37	.49

In Tabel 6 is er per krant gekeken naar de aanwezigheid van het conflictframe. In het *AD* neemt de aanwezigheid van het conflictframe gestaag af. In 2017 ($M = .25$, $SD = .44$) kwam het frame eens in de vier artikelen voor. In 2006 ($M = .37$, $SD = .49$) en 2010 ($M = .33$, $SD = .49$) was dit nog een stuk meer. Deze afname is echter niet significant, $F(2, 88) = .484$, $p > .05$.

Ook in *De Telegraaf* neemt de aanwezigheid van het conflictframe tussen 2006 ($M = .37$, $SD = .49$) en 2017 ($M = .33$, $SD = .48$) af. Echter was het frame in 2010 ($M = .22$, $SD = .42$) ruim minder aanwezig. Dit verschil is niet significant, $F(2, 124) = 1.073$, $p > .05$.

De aanwezigheid van het conflictframe in *de Volkskrant* neemt wel toe. In 2017 ($M = .49$, $SD = .51$) is het frame in bijna de helft van de artikelen over de islam aanwezig. Dit is iets meer dan in 2010 ($M = .44$, $SD = .50$) en ruim meer dan in 2006 ($M = .35$, $SD = .48$). Ook dit verschil is echter niet significant, $F(2, 212) = 1.576$, $p > .05$.

Tabel 4.6. Aanwezigheid van het conflictframe per krant in de verschillende periodes

	Artikelen	n	Mean	SD	
<i>Algemeen</i>	2006	52	19	.37	.49
<i>Dagblad</i>	2010	15	5	.33	.49
	2017	24	6	.25	.44
<i>De Telegraaf</i>	2006	43	16	.37	.49
	2010	36	8	.22	.42
	2017	48	16	.33	.48
<i>de Volkskrant</i>	2006	133	46	.35	.48
	2010	41	18	.44	.50

4.1.4 Conclusie

Alleen het beeld van de islam in de kranten is significant negatiever geworden in 2017 ten opzichte van 2006 en 2010. Als er per krant gekeken wordt dan blijkt dat zowel de algehele toon als het beeld van de islam significant negatiever worden in *De Telegraaf*. Het conflictframe daarentegen verschilt niet significant in aanwezigheid in de verschillende periodes.

De toon wordt opgemaakt uit het conflictframe, de algehele toon en het beeld van de islam. Twee van de drie indicatoren laten geen verandering zien. Echter is het beeld van de islam wel negatiever geworden. Dat de algehele toon niet negatiever is geworden betekent dat het beeld van de islam relatief ten opzichte van de rest van het artikel nog negatiever is geworden. Daarom wordt Hypothese 1 grotendeels aangenomen.

4.2 Framing

4.2.1 Negatieve frames

Hypothese 2 stelt dat de aanwezigheid van de negatieve frames door de tijd is toegenomen. Met de negatieve frames worden het wij-zij frame en het demoniseringsframe bedoeld. Wanneer deze frames vaker voorkomen is er sprake van normalisering van islamofobie, omdat ze negatief zijn over de islam.

Wij-zij frame

Het wij-zij frame is aanwezig wanneer er een wij-zij verdeling wordt gemaakt tussen het Westen en de islam. Dit kan zowel cultureel, etnisch als religieus gebeuren. Een voorbeeld van het wij-zij frame is het volgende citaat waar het verschil in cultuur duidelijk gemaakt wordt:

“Ze ging ervan uit dat ze daar 'de ware islam' kon beoefenen, wat in het westen niet kon. Dit is toch niet wat je wil voor je kinderen. Die gun je veiligheid, een goede toekomst met onderwijs en goede zorg. Het is bij haar andersom gegaan.” ('Hoessein', 2017)

In Tabel 7 is te zien dat het wij-zij frame iets meer voorkomt in alle kranten in 2006 ($M = .41$, $SD = .49$) dan in 2010 ($M = .39$, $SD = .49$) en in 2017 ($M = .34$, $SD = .47$). Uit een ANOVA is echter gebleken dat deze afname in het wij-zij frame in de verschillende periodes niet significant is, $F(2, 430) = .919$, $p > .05$. Er is dus geen significante daling.

Tabel 4.7. Aanwezigheid van het wij-zij frame in de verschillende periodes

	Artikelen	n	Mean	SD
2006		228	.94	.41
2010		92	.36	.49
2017		113	.38	.47

Uit Tabel 8 blijkt dat er verschillen tussen de kranten zitten. De aanwezigheid van het wij-zij frame in het *Algemeen Dagblad* is, in tegenstelling tot het gemiddelde van de drie kranten, toegenomen tussen 2006 ($M = .33$, $SD = .47$) en 2017 ($M = .46$, $SD = .51$). De aanwezigheid van het frame in 2010 ($M = .33$, $SD = .49$) is gelijk aan die in 2006 en dus lager dan in 2017. Uit een ANOVA blijkt dat dit verschil niet significant is, $F(2, 88) = .634$, $p > .05$.

De aanwezigheid van het wij-zij frame in *De Telegraaf* neemt van 2006 ($M = .53$, $SD = .50$) naar 2017 ($M = .40$, $SD = .49$) af. Echter is de aanwezigheid in 2017 wel hoger dan in 2010 ($M = .36$, $SD = .49$). De afname is dus niet constant en uit een ANOVA blijkt dat dit ook niet significant is, $F(2, 124) = 1.421$, $p > .05$.

De Volkskrant heeft van 2006 ($M = .41$, $SD = .49$) tot en met 2017 ($M = .20$, $SD =$

.50) ook een afname in de aanwezigheid van het wij-zij frame. Dit is dus in lijn met *De Telegraaf* en het gemiddelde van de drie kranten. Echter is de aanwezigheid in 2010 ($M = .44$, $SD = .50$) bijna gelijk en zelfs iets hoger dan in 2006. Uit een ANOVA blijkt dat het verschil in de aanwezigheid van het wij-zij frame significant is, $F(2, 212) = 3.534$, $p = 0.31$. Uit een post-hoc test (Bijlage B.4) blijkt dat het verschil tussen 2017 en 2006 significant is ($M_{\text{difference}} = -.21$, $p = .038$).

Tabel 4.8. Aanwezigheid van het wij-zij frame per krant in de verschillende periodes

	Artikelen	n	Mean	SD
<i>Algemeen</i>	2006	52	17	.33
<i>Dagblad</i>	2010	15	5	.33
	2017	24	11	.46
<i>De Telegraaf</i>	2006	43	23	.53
	2010	36	13	.36
	2017	48	19	.40
<i>de Volkskrant</i>	2006	133	54	.41
	2010	41	18	.44
	2017	41	8	.20

Demoniseringsframe

Het demoniseringsframe is het tweede negatieve frame. Het demoniseringsframe is aanwezig wanneer de islam wordt neergezet als een vrouwonvriendelijke of gewelddadige religie. Ook is er sprake van het frame als moslims worden neergezet als niet rationaal. Het volgende citaat uit *De Telegraaf* van 18 september is een goed voorbeeld van de islam die wordt neergezet als een gewelddadige religie, er is hier dus sprake van het demoniseringsframe:

“Een dagje maar. Een dagje zonder islamitische woede. Een dagje zonder dat er ergens moslims rondlopen die in opdracht van hogerhand ontzettend boos zijn. Dat is toch niet teveel gevraagd” (‘Hartenwens’, 2006)

Uit Tabel 9 blijkt dat het demoniseringsframe in alle kranten tussen 2006 ($M = .28$, $SD = .45$) en 2010 ($M = .18$, $SD = .39$) is afgenomen en toen opnieuw is toegenomen in 2017 (M

= .25, SD = .43) om zo op het niveau van 2006 uit te komen. Dit verschil is niet significant blijkt uit een ANOVA, $F(2, 430) = 1.608, p > .05$.

Tabel 4.9. Aanwezigheid van het demoniseringsframe in de verschillende periodes

	Artikelen	n	Mean	SD	
2006		228	64	.26	.44
2010		92	17	.14	.35
2017		113	28	.25	.44

In Tabel 10 wordt er per krant specifiek gekeken naar de aanwezigheid van het demoniseringsframe. In het *Algemeen Dagblad* neemt dit frame vanaf 2006 ($M = .33, SD = .47$) toe en in 2010 ($M = .40, SD = .21$) is deze op zijn hoogst. Vervolgens neemt de aanwezigheid van het frame af in 2017 ($M = .21, SD = .41$). Dit is dus tegenovergesteld van de veranderingen in het gemiddelde van alle kranten. Uit een ANOVA blijkt dat het verschil niet significant is voor het AD in de verschillende periodes, $F(2, 88) = .889, p > .05$.

De aanwezigheid van het demoniseringsframe in *de Telegraaf* neemt van 2006 ($M = .26, SD = .47$) naar 2010 ($M = .14, SD = .51$) af, om vervolgens weer gelijk te komen met de aanwezigheid van het frame in 2006 in 2017 ($M = .25, SD = .41$). Dit verschil is niet significant blijkt uit een ANOVA, $F(2, 124) = .967, p > .05$.

Hetzelfde geldt voor *de Volkskrant* waar de aanwezigheid van het demoniseringsframe in 2006 ($M = .27, SD = .45$) gelijk is aan die in 2017 ($M = .27, SD = .45$), maar het in 2010 ($M = .15, SD = .36$) minder aanwezig is. Dit verschil is niet significant blijkt uit een ANOVA, $F(2, 212) = 1.367, p > .05$

Tabel 4.10. Aanwezigheid van het demoniseringsframe per krant in de verschillende periodes

	Artikelen	n	Mean	SD	
<i>Algemeen</i>	2006	52	17	.33	.47
<i>Dagblad</i>	2010	15	6	.40	.51
	2017	24	5	.21	.41
<i>De Telegraaf</i>	2006	43	11	.26	.47
	2010	36	5	.14	.51
	2017	48	12	.25	.41
<i>de Volkskrant</i>	2006	133	36	.27	.45
	2010	41	6	.15	.36
	2017	41	11	.27	.45

Conclusie

De resultaten uit Tabel 7 en 9 laten zien dat de aanwezigheid van de negatieve frames, het wij-zij frame en het demoniseringsframe, niet is toegenomen. Wanneer er per krant wordt gekeken naar de drie verschillende periodes zien we hetzelfde resultaat, hier is geen significant verschil te zien. De aanwezigheid van het wij-zij frame in de *Volkscrant* nam zelfs significant af. Hiermee is Hypothese 2, die stelt dat de aanwezigheid van zowel het wij-zij frame als het demoniseringsframe zou toenemen door de tijd, verworpen.

4.2.2 Immigratieframes

Hypothese 3 en 4 gaan over de immigratie frames. Hypothese 3 stelt dat de aanwezigheid van negatieve immigratieframes door de tijd is toegenomen. Onder de negatieve immigratieframes vallen de volgende drie frames: het integratieframe, slachtofferframe en islam als dreiging frame.

Integratieframe

Het integratieframe is aanwezig wanneer het artikel gaat over problemen met de integratie van moslims. Er wordt dan gesproken over de islam als achtergestelde cultuur of er wordt gesteld dat moslims zich moeten aanpassen aan de Nederlandse cultuur. Het frame is ook aanwezig wanneer moslims worden neergezet als profiteurs van Nederland. Volgend citaat is een goed voorbeeld van een mislukte integratie van moslims in Nederland:

“De integratie is ook mislukt en heeft de belastingbetaler miljarden gekost. Met nul komma nul resultaat. Dat is te wijten aan slechts één oorzaak: de islam”
(ingezonden brief, 2017).

Uit Tabel 11 blijkt dat er een toename is in de aanwezigheid van het integratieframe in alle kranten. Van 2006 ($M = .11$, $SD = .31$) naar 2010 ($M = .15$, $SD = .36$) en uiteindelijk 2017 ($M = .19$, $SD = .40$) is er elke periode een lichte stijging. Uit een ANOVA blijkt dat deze toename niet significant is, $F(2, 430) = 2.328$, $p > .05$.

Tabel 4.11. Aanwezigheid van het integratieframe en in de verschillende periodes

	Artikelen	n	Mean	SD
2006		228	25	.11 .31
2010		92	14	.15 .36
2017		113	22	.19 .40

In Tabel 12 is er per krant gekeken naar de aanwezigheid van het integratieframe. De aanwezigheid van het frame in het *AD* is fors toegenomen van 2006 ($M = .17$, $SD = .38$) naar 2010 ($M = .33$, $SD = .49$). In 2017 ($M = .42$, $SD = .50$) is de aanwezigheid van het frame opnieuw toegenomen. Uit een ANOVA blijkt dat deze toename niet significant is, $F(2, 88) = 2.812$, $p > .05$.

De aanwezigheid van het integratieframe in *De Telegraaf* is tussen 2006 ($M = .09$, $SD = .29$) en 2010 ($M = .06$, $SD = .23$) afgenomen en in 2017 ($M = .15$, $SD = .36$) toegenomen, maar het verschilt niet veel. Uit een ANOVA blijkt dan ook dat het verschil niet significant is, $F(2, 124) = .935$, $p > .05$.

In *de Volkskrant* is het integratieframe het meest aanwezig in 2010 ($M = .17$, $SD = .38$), gevolgd door 2017 ($M = .12$, $SD = .33$) en 2006 ($M = .09$, $SD = .29$). Het ontloopt elkaar opnieuw niet veel. Het verschil is niet significant, zo blijkt uit een ANOVA, $F(2, 212) = 1.047$, $p > .05$.

Tabel 4.12. Aanwezigheid van het integratieframe per krant de verschillende periodes

	Artikelen	n	Mean	SD
<i>Algemeen</i>	2006	52	9	.17
	2010	15	5	.33
	2017	24	10	.42
<i>De Telegraaf</i>	2006	43	4	.09
	2010	36	2	.06
	2017	48	7	.15
<i>de Volkskrant</i>	2006	133	12	.09
	2010	41	7	.17
	2017	41	5	.12

Slachtofferframe

Het tweede frame dat onderdeel is van de negatieve immigratie frames is het slachtofferframe. Het slachtofferframe is aanwezig wanneer er wordt gesteld dat vrouwen het slachtoffer zijn van de islamitische cultuur. Het frame is ook aanwezig wanneer er negatief gesproken wordt over het feit dat moslima's een hoofddoek moeten dragen of wanneer er wordt opgeroepen om vrouwen te beschermen van de islam. Het volgend citaat is een goed voorbeeld:

“Maar voor de bescherming van de derde generatie kon het geen kwaad als de technologie ze een duwtje in de rug gaf. Die kwam precies op tijd om de kabels van het

laatste contact tussen de Nederlandse samenleving en de moslimmigranten door te knippen.

De schotelantennes verschijnen op mistroostige balkons. Samen met het internet lokten ze de nieuwe zieltjes naar de cultuur van de voorouders die voornamelijk gestoeld is op vrouwenonderdrukking. ('Ik wil ook naar "thuis"', 2016).

In Tabel 13 is de aanwezigheid van het slachtofferframe in alle kranten weergegeven door de verschillende periodes. Hieruit blijkt dat het slachtofferframe weinig voorkomt en dat het marginaal toe of afneemt. In 2006 ($M = .07$, $SD = .26$), 2010 ($M = .04$, $SD = .21$) en 2017 ($M = .06$, $SD = .24$) zijn de cijfers zo goed als gelijk. Uit een ANOVA blijkt dan ook dat er geen sprake is van een significant verschil, $F(2, 430) = .398$, $p > .05$.

Tabel 4.13. Aanwezigheid van het slachtofferframe en in de verschillende periodes

	Artikelen	n	Mean	SD	
2006		228	16	.07	.26
2010		92	4	.04	.21
2017		113	7	.06	.24

Uit Tabel 14 blijkt dat het slachtofferframe per krant in de verschillende periodes opnieuw vrij gelijk aanwezig is. In het *AD* is het slachtofferframe het meest aanwezig in 2010 ($M = .13$, $SD = .35$). Echter, verschilt dit niet veel met 2006 ($M = .08$, $SD = .27$) en 2017 ($M = .08$, $SD = .28$). Uit een ANOVA blijkt dat de kleine toename in 2010 niet significant is, $F(2, 88) = .229$, $p > .05$.

Het slachtofferframe is ook amper aanwezig in *De Telegraaf*. De aanwezigheid in 2006 ($M = .07$, $SD = .29$), 2010 ($M = .03$, $SD = .23$) en 2017 ($M = .07$, $SD = .36$) ontloopt elkaar nauwelijks. Het verschil is dan ook niet significant, zo blijkt uit een ANOVA, $F(2, 124) = .365$, $p > .05$.

De resultaten van *de Volkskrant* zijn vrijwel gelijk aan die van *De Telegraaf*. Opnieuw ontlopen 2006 ($M = .07$, $SD = .25$), 2010 ($M = .02$, $SD = .16$) en 2017 ($M = .05$, $SD = .22$) elkaar nauwelijks in de aanwezigheid van het slachtofferframe. Ook uit deze ANOVA blijkt dat het verschil niet significant is, $F(2, 212) = .576$, $p > .05$.

Tabel 4.14. Aanwezigheid van het slachtofferframe per krant in de verschillende periodes

	Artikelen	n	Mean	SD	
	2006	52	4	.08	.27
<i>Algemeen</i>	2010	15	2	.13	.35
<i>Dagblad</i>	2017	24	2	.08	.28

	2006	43	3	.07	.29
<i>De Telegraaf</i>	2010	36	1	.03	.23
	2017	48	3	.06	.36
	2006	133	9	.07	.25
<i>de Volkskrant</i>	2010	41	1	.02	.16
	2017	41	2	.05	.22

Islam als dreiging frame

Het derde en laatste frame is het islam als dreiging frame. Dit frame is aanwezig wanneer er wordt gesteld dat de islam een dreiging is voor de westerse waarden of dat er wordt gesproken over de islamisering van Nederland of het Westen. Het frame is ook aanwezig wanneer er negatief gesproken wordt over islamitische instituten, zoals de moskee of een islamitische school. De islam wordt in het volgende citaat als dreiging voor de westerse waarden neergezet en dus is het frame aanwezig: “*Dan praten we nog niet eens over een veel groter probleem, namelijk de expansionistische basisfilosofie van de politieke orthodoxe islam die een bedreiging vormt voor onze westerse cultuur.*” (‘Wat heeft het CDA tegen Wilders?’, 2010).

Uit Tabel 15 blijkt dat de aanwezigheid van het islam als dreiging frame constant is toegenomen. De aanwezigheid was in 2006 ($M = .21$, $SD = .41$) nog één op vijf, maar nam in 2010 ($M = .28$, $SD = .45$) toe, net als in 2017 ($M = .35$, $SD = .48$). Uit een ANOVA blijkt dat dit verschil significant is, $F(2, 430) = 3.729$, $p = .025$. Dit houdt dus in dat de toename van de aanwezigheid van het frame significant is. Uit een post-hoc test (Bijlage B.5) blijkt dat er alleen een significante toename is in de aanwezigheid van 2006 naar 2017 ($M_{\text{difference}} = .13$, $p = .021$).

Tabel 4.15. Aanwezigheid van het islam als dreiging frame in de verschillende periodes

	Artikelen	n	Mean	SD
2006		228	48	.21
2010		92	26	.28
2017		113	39	.35

Wanneer er specifiek naar de kranten per periode wordt gekeken, zie Tabel 16, blijkt dat er opnieuw grote verschillen zijn. De aanwezigheid van het islam als dreiging frame in het *Algemeen Dagblad* is flink toegenomen. In 2006 ($M = .19$, $SD = .40$) was het frame in 1 op de 5 artikelen aanwezig. Dit neemt toe in 2010 ($M = .33$, $SD = .49$) tot 1 op de 3 artikelen.

Om vervolgens in 2017 ($M = .54$, $SD = .51$) nog verder toe te nemen. Het frame is nu in meer dan de helft van de artikelen aanwezig. Deze constante toename is significant blijkt uit een ANOVA, $F(2, 88) = 5.107$, $p = .008$. Uit een post-hoc test (Bijlage B.6) komt voort dat alleen de toename van het islam als dreiging frame van 2006 naar 2017 significant is ($M_{\text{difference}} = .35$, $p = .006$).

De aanwezigheid van het islam als dreiging frame is in *De Telegraaf* in 2010 ($M = .44$, $SD = .50$) op zijn hoogtepunt. De onderlinge verschillen zijn echter niet zo groot als die bij het *AD*. Er is namelijk maar een kleine afname in de aanwezigheid naar 2017 ($M = .38$, $SD = .49$) en het was in 2006 ($M = .33$, $SD = .47$) iets lager. Deze verschillen zijn echter niet significant, zo blijkt uit een ANOVA, $F(2, 124) = .582$, $p > .05$.

De aanwezigheid van het islam als dreiging frame is in *de Volkskrant* lichtelijk toegenomen tussen 2010 ($M = .12$, $SD = .33$) en 2017 ($M = .20$, $SD = .40$), maar kwam hiermee op een gelijkwaardig niveau als in 2006 ($M = .18$, $SD = .39$). Uit een ANOVA blijkt dat deze toename niet significant is, $F(2, 212) = .466$, $p > .05$.

Tabel 4.16. Aanwezigheid van het slachtofferframe per krant in de verschillende periodes

	Artikelen	n	Mean	SD
	2006	52	.19	.40
<i>Algemeen</i>	2010	15	.33	.49
<i>Dagblad</i>	2017	24	.54	.51
	2006	43	.33	.47
<i>De Telegraaf</i>	2010	36	.44	.50
	2017	48	.38	.49
	2006	133	.18	.39
<i>de Volkskrant</i>	2010	41	.12	.33
	2017	41	.20	.40

Conclusie

Uit Tabel 13 blijkt dat de aanwezigheid van het islam als dreiging frame significant is toegenomen. Dit is echter de enige verandering. Het slachtofferframe wordt niet significant meer gebruikt in 2017 dan in 2010 of 2006. Het slachtofferframe is in alle kranten in de verschillende periodes weinig teruggekomen. En ook het integratierframe is niet significant veranderd blijkt uit Tabel 11. Door dat twee van de drie frames niet zijn toegenomen wordt Hypothese 3, waarin wordt gesteld dat de negatieve immigratie frames toe nemen door de tijd, grotendeels verworpen.

4.2.3 Multiculturele frame

Hypothese 4 stelt dat de aanwezigheid van het andere immigratieframe, het multiculturele frame is afgenomen. Het multiculturele frame is een positief frame. Een dalende aanwezigheid van het frame kan duiden op normalisering van islamofobie. Het multiculturele frame is aanwezig wanneer de islam wordt neergezet als onderdeel van de Nederlandse samenleving, wanneer er respectvol gesproken wordt over culturele verschillen of wanneer er ook ruimte is voor de kant van de islam in de tekst. Voorbeeld van dit frame is het volgende citaat van historicus Nikolaos van Dam in een interview in *de Volkskrant*:

“Wilders vond dat ik de islam veel te positief afschilderde. Nou is dat niet zo moeilijk, als je mij met hem vergelijkt'. Het beeld dat Wilders schildert van de islam is niet meer dan een slechte karikatuur, vindt hij. 'Die enorme simplificatie, dat alle mensen die als moslim geboren zijn allemaal hetzelfde zouden zijn, dat is natuurlijk grote onzin. Elk land is anders. Turken en Marokkanen zijn volledig verschillend.” (Maas, 2010).

Uit Tabel 17 blijkt dat er een afname is in de aanwezigheid van het multiculturele frame in alle kranten. Het is vanaf 2006 ($M = .39$, $SD = .49$) via 2010 ($M = .34$, $SD = .48$) gedaald naar het dieptepunt in aanwezigheid in 2017 ($M = .27$, $SD = .45$). Deze daling is echter niet significant, zo blijkt uit een ANOVA, $F(2, 430) = 2.108$, $p > .05$.

Tabel 17. Aanwezigheid van het multiculturele frame in de verschillende periodes

	Artikelen	n	Mean	SD
2006		228	.39	.49
2010		92	.34	.48
2017		113	.27	.45

In Tabel 18 staat de aanwezigheid per krant in de verschillende periodes. Hieruit blijkt dat het multiculturele frame elke periode, 2006 ($M = .33$, $SD = .40$), 2010 ($M = .27$, $SD = .49$) en 2017 ($M = .29$, $SD = .51$) gelijkwaardig aanwezig is. Dit kleine verschil is niet significant blijkt uit een ANOVA, $F(2, 88) = .115$, $p > .05$.

De aanwezigheid van het multiculturele frame in *De Telegraaf* verschilt wel per periode. In 2006 ($M = .44$, $SD = .50$) was het frame in bijna de helft van de artikelen aanwezig, dit was in 2010 ($M = .31$, $SD = .37$) nog maar in ongeveer 1 op de 3 artikelen en is sindsdien verder gedaald naar iets minder dan 1 op de 5 artikelen in 2017 ($M = .19$, $SD = .39$). Deze afname is significant blijkt uit een ANOVA, $F(2, 124) = 3,56$, $p = .031$. Uit een post-hoc test (Bijlage B.7) blijkt dat deze afname in het gebruik van het frame alleen significant is van 2006 naar 2017 ($M_{\text{difference}} = -.025$, $p = .023$).

In *de Volkskrant* komt het multiculturele frame in elke periode in nagenoeg gelijke hoeveelheid voor. In 2006 ($M = .39$, $SD = .49$), 2010 ($M = .39$, $SD = .49$) en 2017 ($M = .37$, $SD = .49$) komt het frame in net geen veertig procent van de artikelen voor. Uit een ANOVA blijkt dat dit kleine verschil niet significant is, $F(2, 212) = 0.043$, $p > .05$.

Tabel 18. Aanwezigheid van het multiculturele frame per krant in de verschillende periodes

	Artikelen	n	Mean	SD
	2006	52	17	.33
<i>Algemeen</i>	2010	15	4	.27
<i>Dagblad</i>	2017	24	7	.29
	2006	43	19	.44
<i>De Telegraaf</i>	2010	36	11	.31
	2017	48	9	.19
	2006	133	52	.39
<i>de Volkskrant</i>	2010	41	16	.39
	2017	41	15	.37

Conclusie

In Tabel 17 is te zien dat er geen significant verschil is in de toe of afname van het multiculturele frame. Daarmee wordt hypothese 4 verworpen. Deze hypothese stelt dat het multiculturele frame was afgenomen de tijd. In *de Volkskrant* en het *Algemeen Dagblad* is dit niet het geval, maar wel in *De Telegraaf*. Daar is een significante afname in de aanwezigheid van het frame en voor *De Telegraaf* geldt hypothese 4 dus wel. Dit is echter niet het geval voor het gemiddelde van alle kranten.

4.3 Associatief framen

Hypothese 5 stelt dat de islam in de loop van de tijd aan steeds meer politieke partijen wordt gelinkt. Er is gekeken naar in hoeveel procent van de artikelen over een politieke partij de islam ook voorkomt. In Tabel 18 staan het aantal artikelen per politieke partij in de drie verschillende periodes. Hiernaast staan de percentages van in hoeveel artikelen de islam wordt genoemd. De PvdA, het CDA en de ChristenUnie gaan vrij gelijk omhoog. GroenLinks en D66 werden in 2017 meer met de islam genoemd dan in de twee jaren ervoor. De PVV had in 2006 en 2010 het hoogste percentage, maar is in 2017 voorbijgestreefd door nieuwkomers Forum voor Democratie en DENK. De PVV is de enige partij waarin het percentage gedaald is tussen 2006 en 2017. PvdD en SP hebben wel een daling gehad in 2010, maar in 2017 werd het percentage hoger dan in 2006.

Tabel 18. Resultaat associatief framen van artikelen over de partijen waarin islam voorkomt in alle kranten

Politieke partij	Artikelen over partij (2006)	Percentage artikelen waarin de islam voorkomt (2006)	Artikelen over partij (2010)	Percentage artikelen waarin de islam voorkomt (2010)	Artikelen over partij (2017)	Percentage artikelen waarin de islam voorkomt (2017)
CDA	3490	5.59	1703	7.45	1079	8.62
PvdA	3838	5.26	1923	8.42	1290	9.22
SP	1392	5.24	768	4.82	665	7.97
VVD	2745	6.16	1783	8.52	1836	8.55
PVV	567	28.75	1392	18.97	1164	20.19
GroenLinks	1008	6.25	769	6.37	888	10.14
D66	741	8.1	819	8.18	1004	9.96
CU	989	5.76	321	7.48	320	8.75
SGP	192	10.42	135	10.37	183	14.2
PvdD	252	8.33	113	4.42	162	9.26
50plus	-	-	-	-	221	9.5
Forum voor Democratie	-	-	-	-	139	21.58
DENK	-	-	-	-	118	25.42

In Tabel 19 staan de gemiddeldes van het percentage van artikelen over politieke partijen waarin de islam voorkomt. Hierin wordt bevestigd wat in Tabel 18 per partij ook lijkt te gebeuren. Het percentage is in 2006 ($M = .07$, $SD = .07$) en 2010 ($M = .08$, $SD = .05$) vrij gelijk, maar in 2017 ($M = .14$, $SD = .07$) is er een flinke stijging in hoe vaak de islam voorkomt in artikelen over politieke partijen. Dit verschil is significant, $F(1, 97) = 17.69$, $p < .001$. De islam wordt dus significant meer genoemd in artikelen over politieke partijen in

2017 dan in de jaren 2006 en 2010. Uit een post-hoc test (Bijlage B.8) blijkt dat zowel het verschil tussen 2006 en 2017 ($M_{\text{difference}} = .062$, $p < .001$), als het verschil tussen 2010 en 2017 ($M_{\text{difference}} = .055$, $p = .002$) significant is.

Tabel 19. Gemiddelde percentage artikelen waarin de islam voorkomt in alle kranten in de verschillende periodes

	Mean	SD
2006	.07	.07
2010	.08	.05
2017	.14	.07

In Tabel 20 is er per krant gekeken naar het percentage van het aantal artikelen waarin een partij voorkomt waarin ook de islam voorkomt. In het *Algemeen Dagblad* is in 2006 en 2010 de PVV de enige partij waar in meer dan tien procent van de artikelen de islam wordt genoemd. In 2017 geldt dit voor maar liefst negen partijen. Alleen voor het CDA, VVD en de ChristenUnie is dit niet het geval.

Tabel 4.20. Percentage artikelen over een partij waarin de islam wordt genoemd in de drie kranten in de verschillende periodes

	Politieke partij	Artikelen over partij (2006)	Percentage van partij artikelen met islam (2006)	Artikelen over partij (2010)	Percentage van partij artikelen met islam (2010)	Artikelen over partij (2017)	Percentage van partij artikelen met islam (2017)
<i>Algemeen Dagblad</i>	CDA	797	3.76	344	5.96	161	8.70
	PvdA	842	3.56	285	9.60	225	10.67
	SP	340	1.76	123	1.62	109	12.84
	VVD	562	4.8	306	8.17	300	9.33
	PVV	128	20.31	256	17.58	223	26.01
	GroenLinks	178	2.25	135	4.44	158	12.03
	D66	138	4.35	130	4.61	160	11.88
	CU	238	4.20	60	8.33	59	6.78
	SGP	54	1.85	135	2.90	36	25
	PvdD	64	6.25	27	3.70	20	10
	50plus	-	-	-	-	37	16.21
	Forum voor Democratie	-	-	-	-	23	21.74
DENK	-	-	-	-	25	32	
<i>De Telegraaf</i>	CDA	994	3.22	800	5.98	700	5.75
	PvdA	1093	3.48	920	5.13	352	6.29
	SP	354	4.24	277	4.33	338	4.4
	VVD	915	3.83	884	6.22	566	6.2
	PVV	132	25	613	15.5	468	15.9
	GroenLinks	249	4.42	307	4.89	572	8.55
	D66	158	4.43	351	6.55	155	7.52
	CU	230	3.04	127	7.87	75	5.81
	SGP	49	2.04	38	5.26	80	8
	PvdD	53	5.66	42	4.76	98	6.25
	50plus	-	-	-	-	48	5.1
	Forum voor Democratie	-	-	-	-	54	12.5
DENK	-	-	-	-	118	18.52	
<i>de Volkskrant</i>	CDA	1699	7.36	618	11.23	275	15.27
	PvdA	1903	6.67	659	11.17	365	13.97
	SP	698	7.45	269	8.17	191	10.47
	VVD	1268	7.89	593	12.14	471	13.38
	PVV	307	32.57	523	23.71	375	23.2
	GroenLinks	581	7.92	327	8.56	262	11.83
	D66	445	10.34	338	11.24	272	13.97
	CU	521	7.29	134	6.72	106	14.15
	SGP	89	14.61	58	13.79	72	15.28
	PvdD	135	9.63	44	4.54	62	12.90
	50plus	-	-	-	-	86	11.63
	Forum voor Democratie	-	-	-	-	68	27.94
DENK	-	-	-	-	39	33.33	

In Tabel 21 staan de gemiddeldes per periode voor het AD en hier blijkt uit dat in 2017 ($M = .16$, $SD = .08$) een forse stijging is geweest in hoe vaak de islam werd genoemd in de artikelen waarin een partij voorkwam ten opzichte van 2006 ($M = .05$, $SD = .05$) en 2010 ($M = .07$, $SD = .05$). Dit verschil is significant, $F(2, 30) = 9.042$, $p < .001$. Uit een post-hoc test (Bijlage B.9) komt voort dat het verschil tussen zowel 2006 en 2017 ($M_{\text{difference}} = .10$, $p = .002$) als 2006 en 2010 ($M_{\text{difference}} = .09$, $p = .006$) significant is.

Tabel 4.21. Gemiddelde percentage artikelen waarin de islam voorkomt in het Algemeen Dagblad in de verschillende periodes

	Mean	SD
2006	.05	.05
2010	.07	.05
2017	.16	.08

In Tabel 20 valt ook te zien dat er, in tegenstelling tot het gemiddelde van de kranten, in *De Telegraaf* weinig veranderd in het percentage in de verschillende periodes. De percentages zijn ook lager dan die van het AD en *de Volkskrant*. De grootste verandering is de daling van hoe vaak de PVV samen wordt genoemd met de islam. De islam kwam in 2006 nog in 25 procent van de artikelen over de PVV voor, maar dit is sinds 2010 nog maar 15 procent.

In Tabel 22 staan de gemiddelde percentages van het aantal artikelen over een partij waarin de islam wordt genoemd. De verschillen zijn erg klein, maar er is sprake van een kleine toename tussen 2006 ($M = .06$, $SD = .07$) en 2010 ($M = .07$, $SD = .03$) en nog iets meer in 2017 ($M = .09$, $SD = .04$). Dit verschil is niet significant, $F(2, 30) = .865$, $p > .05$.

Tabel 4.22. Gemiddelde percentage artikelen waarin de islam voorkomt in De Telegraaf in de verschillende periodes

	Mean	SD
2006	.06	.07
2010	.07	.03
2017	.09	.04

In *de Volkskrant* lijkt de islam het vaakst genoemd te worden in artikelen over een politieke partij blijkt uit Tabel 20. Net als in het *Algemeen Dagblad* wordt de islam steeds meer genoemd als het gaat over een politieke partij. Waar in 2006 de islam in drie van de tien gevallen meer dan tien procent voorkwam was dit in 2010 in twee keer zoveel gevallen. In 2017 komt de islam zelfs in alle dertien gevallen meer dan tien procent voor. In de meeste gevallen in 2017 gaat het in ongeveer dertien procent van de artikelen over de islam. Alleen

de PVV, Forum voor Democratie en DENK zitten hier ruim boven. De PVV is gedaald in percentage sinds 2006.

In Tabel 23 staan de gemiddelde percentages van artikelen over een partij waarin de islam voorkomt in *de Volkskrant*. In 2006 ($M = .11$, $SD = .08$) en 2010 ($M = .11$, $SD = .05$) was dit gelijk, maar dit is in 2017 ($M = .17$, $SD = .07$) enigszins gestegen. Dit verschil is echter niet significant, $F(2, 30) = 2.807$, $p > .05$.

Tabel 4.23. Gemiddelde percentage artikelen waarin de islam voorkomt in de Volkskrant in de verschillende periodes

	Mean	SD
2006	.11	.08
2010	.11	.05
2017	.17	.07

4.3.1 Conclusie

Uit tabel 19 blijkt dat de islam meer wordt genoemd in de artikelen over de verschillende politieke partijen. Tabel 18, waar de percentages per partij staan, geeft weer dat partijen waarbij de islam al veel werd genoemd niet veel zijn gestegen, soms zelfs zijn gedaald. Met name de partijen die eerst weinig geassocieerd werden met de islam zijn gestegen in percentage. Daarnaast zijn er in 2017 twee partijen bijgekomen, DENK en Forum voor Democratie, die relatief veel geassocieerd worden met de islam.

Wanneer er per krant gekeken wordt blijkt dat *de Volkskrant* iedere periode gemiddeld het meest een link legt tussen de islam en de politiek. Het *Algemeen Dagblad* is de enige krant die tussen 2006 en 2017 een significante toename heeft in hoe vaak de islam wordt genoemd in artikelen over politieke partijen.

Hypothese 5, die stelt dat politieke partijen vaker worden gelinkt aan de islam, kan worden aangenomen, omdat het landelijke gemiddelde in 2017 significant is gestegen.

4.4 Aan het woord

Deelvraag 1 stelt de vraag hoe de actoren verschillen die aan het woord komen in de verschillende periodes. Dit gaat over actoren in artikelen die aan het woord komen of geciteerd worden. In tabel 24 en Figuur 1 is te zien Zowel in 2006 ($M = .24$, $SD = .43$) als in 2010 ($M = .20$, $SD = .40$) kwamen politieke partijen en politici uit Nederland het meest aan het woord wanneer het over de islam ging. Het percentage bleef in 2017 ($M = .22$, $SD = .42$) ongeveer even hoog, maar ze kwamen niet meer het meest aan het woord. Dit verschil is niet significant, $F(2, 262) = .206$, $p = .814$. Politici uit het buitenland kwamen in 2017 ($M = .06$, $SD = .24$) meer aan het woord dan in 2010 ($M = .08$, $SD = .28$) en 2006, maar dit minieme verschil is niet significant, $F(2, 262) = .38$, $p > .05$.

Het percentage artikelen waarin islamitische instituties, deskundigen of moslims aan het woord komen fluctueert op een gelijksoortige manier. In 2010 ($M = .08$, $SD = .28$) waren de islamitische instituties het meest aan het woord. In 2006 ($M = .07$, $SD = .26$) waren ze ongeveer even veel aan het woord, maar een stuk minder in 2017 ($M = .03$, $SD = .17$). Dit verschil is niet significant, $F(2, 262) = .953$, $SD = .387$. Deskundigen kwamen ook het meest aan het woord in 2010 ($M = .18$, $SD = .39$). Dit was beduidend meer dan in 2006 en in 2017. Dit verschil is echter niet significant, $F(2, 262) = .897$, $p > .05$. Ook moslims kwamen in 2010 ($M = .17$, $SD = .38$) meer aan het woord dan in 2006 ($M = .13$, $SD = .34$) en 2017 ($M = .09$, $SD = .29$). Dit verschil is niet significant, $F(2, 262) = .885$, $p > .05$. Wanneer moslims en islamitische instituten als één groep worden bekeken, omdat ze samen de islam vertegenwoordigen. Blijkt dat ze het meest aan het woord in 2010 ($M = .25$, $SD = .44$), gevolgd door 2006 ($M = .20$, $SD = .40$). In 2017 ($M = .12$, $SD = .32$) komen ze minder aan het woord, maar dit verschil is opnieuw niet significant, $F(2, 262) = 1.932$, $p > .05$.

Mensen waar niks van gespecificeerd werd ruim het meest aan het woord in 2017 ($M = .41$, $SD = .50$). Het gaat hierbij vooral om lezersbrieven of reacties verkregen op straat, het gaat hier dus om de 'gewone' burger. In veertig procent van de artikelen waarin er iemand aan het woord kwam was het iemand uit deze categorie. In 2006 ($M = .17$, $SD = .38$) en 2010 ($M = .17$, $SD = .38$) was dit nog beduidend minder. Dit verschil is significant, $F(2, 262) = 8.991$, $p < .001$. Uit een post-hoc test (Bijlage B.10) blijkt dat deze toename tussen zowel 2006 en 2017 ($M_{\text{difference}} = .24$, $p < .001$) en 2010 en 2017 ($M_{\text{difference}} = .25$, $p = .002$) significant is.

Leden van terreurorganisaties kwamen in 2006 ($M = .04$, $SD = .21$) en 2010 ($M = .03$, $SD = .18$) nog aan het woord, maar in 2017 ($M = 0$, $SD = 0$) niet. Dit verschil is niet significant, $F(2, 262) = 1.502$, $p > .05$.

Andere religieuze organisaties kwamen in 2006 ($M = .09$, $SD = .28$) veelvuldig voor. Dit kwam doordat Paus Benedictus XVI zich negatief had uitgelaten over de islam. Hij werd in veel artikelen geciteerd. In 2010 ($M = 0$, $SD = 0$) en 2017 ($M = .01$, $SD = .12$) waren religieuze organisaties van andere religies dan de islam beduidend minder aan het woord. Dit verschil is significant, $F(2, 262) = 4.699$, $p = .009$. Uit een post-hoc test blijkt dat het verschil tussen 2006 en 2010 ($M_{\text{difference}} = -.088$, $p = .023$) significant is.

Tabel 4.24. De algehele toon in de artikelen in de verschillende periodes

Categorie	Periode	Mean	Standaard deviatie
	2006	.24	.43
Politiek Nederland	2010	.20	.40
	2017	.22	.42
	2006	.06	.24
Politiek buitenland	2010	.08	.28
	2017	.09	.29
	2006	.07	.26
Islamitische instituties	2010	.08	.28
	2017	.03	.17
	2006	.13	.34
Deskundigen	2010	.18	.39
	2017	.10	.31
	2006	.13	.34
Moslims	2010	.17	.38
	2017	.09	.29
	2006	.17	.38
Gewone burger	2010	.17	.38
	2017	.41	.50
	2006	.04	.21
Terreurorganisaties	2010	.03	.18
	2017	0	0
	2006	.09	.28
Andere religieuze organisaties	2010	0	0
	2017	.01	.12

	2006	.07	.25
Overig	2010	.08	.28
	2017	.04	.21

4.4.1 Conclusie

Om antwoord te geven op de eerste deelvraag, wie komen er aan het woord als het gaat over de islam. Politici in Nederland en het buitenland komen in de verschillende periodes in gelijke mate voor. Politici in Nederland zijn iedere periode net iets meer dan 20 procent van alle actoren. Opvallend is dat vooral mensen die niet deskundige zijn, zelf moslim zijn of bekend van iets anders zijn in 2017 significant meer aan het woord komen dan in 2006 en 2010. De ‘gewone’ burger, lezersbrieven en reacties op straat, krijgt veel meer een stem in 2017.

5. Conclusie

5.1 Onderzoek

In de 21^e eeuw hebben radicaal rechtse partijen veel succes behaald. De partijen behaalden een vaste plek tussen de gevestigde politieke orde, gingen meeregeren of kwamen zelfs aan de macht. Het succes van deze partijen is mede te verklaren door de aandacht die de partijen hebben gekregen van de media (Ellinas, 2018; Mudde, 2019; Rydgren, 2018; Udriș, 2012). Deze partijen hebben een aantal kenmerken die veel aandacht van de media trekken. Door de vele aandacht zijn deze partijen normaler geworden en worden ze minder gezien als de buitenbeentjes. Het gevolg hiervan is dat ze meer stemmen krijgen en dus meer succes. Nu deze radicaal rechtse partijen een belangrijke plek hebben ingenomen zou het kunnen dat ook de standpunten van deze partijen normaler worden. Immers, de verhoogde aandacht van de media voor de partijen zorgt ervoor dat de standpunten meer in het licht komen te staan.

Een van de standpunten van radicaal rechtse partijen is het zoveel mogelijk buiten willen houden van immigranten. De partijen zijn vaak nationalistisch en dit zorgt voor het niet willen toelaten van immigranten. Het gaat hierbij vaak om immigranten uit islamitische landen als Marokko en Turkije. In Nederland wordt er regelmatig gesproken over een ‘Marokkanen-probleem’, doelend op de problemen die Marokkaanse jongeren zouden veroorzaken. De partijen hebben volgens sommigen een islamofobe houding. Islamofobie is een afkeer tegen de islam en moslims die kan leiden tot racisme, discriminatie en geweld. Het normaliseren van de partijen, door de vele media aandacht en het succes in de verkiezingen, kan leiden tot het normaliseren van islamofobie. Of dit ook het geval is wordt in deze scriptie onderzocht. De onderzoeksvraag is als volgt:

In hoeverre wordt islamofobie genormaliseerd door de Nederlandse kranten?

Dit is gemeten aan de hand van kwantitatieve inhoudsanalyse van drie Nederlandse kranten: *De Telegraaf*, *Algemeen Dagblad* en *de Volkskrant*, rond drie Tweede Kamerverkiezingen: 2006, 2010 en 2017.

5.2 Resultaten

In dit onderzoek is aan de hand van vier indicatoren normalisering gemeten. Een manier om normalisering te meten is aan de hand van de toon van de artikelen over de islam. Als de toon negatiever is geworden door de tijd heen, tussen 2006 en 2017, dan is er sprake van normalisering van islamofobie. De toon is gemeten aan de hand van drie variabelen. De algehele toon in de artikelen, het beeld van de islam en de aanwezigheid van het conflictframe. Door de tijd is alleen het beeld van de islam negatiever geworden. Er is geen

verschil gevonden in de aanwezigheid van het conflictframe en de algehele toon. Het beeld van de islam dat negatiever is geworden terwijl de algehele toon in de artikelen over de islam niet veranderd is een teken van normalisering van islamofobie. Het beeld van de islam is negatiever geworden en dit duidt op normalisering van islamofobie.

Een tweede indicator voor normalisering van islamofobie is een veranderende aanwezigheid van frames. Er is gekeken naar de aanwezigheid van zes frames in 2006, 2010 en 2017 en hoe die zijn veranderd. Het wij-zij frame is aanwezig wanneer er sprake is van een wij-zij verdeling tussen het Westen en de islam. Het demoniseringsframe is aanwezig wanneer de islam wordt neergezet als een gewelddadige, vrouwonvriendelijke of niet-rationele religie. Deze frames vormen samen de negatieve frames. Door de tijd is er geen verandering gevonden in de aanwezigheid van zowel het wij-zij frame als het demoniseringsframe. Een verhoogde aanwezigheid door de tijd had geduïd op normalisering van islamofobie. Dit is niet het geval.

Er zijn ook vier frames gemeten die over immigratie gaan. Het integratieframe is aanwezig wanneer er problematisch gesproken wordt over de integratie van moslims in Nederland. Als dit frame vaker voorkomt door de tijd is dit een teken van normalisering. Dat is echter niet het geval. Het slachtofferframe is aanwezig wanneer vrouwen worden neergezet als slachtoffer van de islam. Dit kan bijvoorbeeld gaan over het feit dat vrouwen geen handen mogen schudden en hoofddoeken moeten dragen. Ook dit frame is niet toegenomen in aanwezigheid en dit duidt dus opnieuw niet op normalisering. De aanwezigheid van de islam als dreiging frame, waarbij de islam wordt neergezet als bedreiging voor Nederland en de Westerse waarden, is wel toegenomen door de tijd. Dit wijst op normalisering van islamofobie. Het laatste immigratieframe is het multiculturele frame. Dit frame is aanwezig wanneer er in een artikel sprake is van ruimte voor de cultuur van de islam en er goed gesproken wordt over de islam in de Nederlandse samenleving. Anders dan bovenstaande frames is een afname in de aanwezigheid van dit frame een indicator voor normalisering. Er is geen verschil gevonden in de aanwezigheid van dit frame en dit duidt dus niet op normalisering. Van de zes frames is er maar één frame dat is toegenomen in aanwezigheid. De andere vijf frames zijn dit niet en dit duidt niet op normalisering van islamofobie.

De derde indicator die is gemeten om vast te stellen of er sprake is van normalisering is in hoeverre politieke partijen worden gelinkt aan de islam. Als de islam meer geassocieerd wordt met verschillende politieke partijen houdt dit in dat het een belangrijker onderwerp is geworden voor meer partijen. Dit is gemeten aan de hand van associatief framen. Er wordt

gekeken naar hoe vaak de islam wordt genoemd in artikelen over politieke partijen. Door de tijd is het percentage artikelen van politieke partijen waarin de islam voorkomt toegenomen. Partijen die in 2006 weinig samen met de islam voorkwamen in artikelen lijken meer voor te komen samen met de islam in 2017, terwijl partijen die veel voorkwamen in 2006 geen stijging zagen. Dit wijst op normalisering van islamofobie.

De laatste indicator gaat over wie er aan het woord komen wanneer er over de islam gesproken wordt. Het gaat dan om een interview of een korte reactie. Hier was in voorgaande literatuur weinig onderzoek naar gedaan en dus waren er geen verwachtingen. In 2006 en 2010 waren politici en politieke partijen in Nederland het meest aan het woord. In 2017 waren de ‘gewone’ burgers het meest aan het woord. Dit zijn mensen waar van geen specificatie zijn gegeven wat betreft beroep of afkomst. Dit is de enige groep die is toegenomen door de tijd. De andere groepen, ook de moslims en islamitische instituten, zijn niet meer of minder aan het woord gekomen. Dit geeft dus geen indicatie van normalisering van islamofobie.

5.2.1 Conclusie

Is er nu sprake van normalisering van islamofobie? Dat antwoord ligt genuanceerd. Er zijn een aantal indicatoren die sterk wijzen naar normalisering, maar er zijn ook indicatoren die er niet naar wijzen. Er is normalisering aangezien het beeld van de islam in de artikelen over de islam negatiever is geworden. Daarnaast worden politieke partijen meer geassocieerd met de islam. Dat dit samen gaat met het negatiever beeld van de islam kan wijzen op het feit dat niet alleen radicaal rechtse partijen een islamofobe houding hebben. Een andere oorzaak voor het negatiever worden van de toon zou voort kunnen komen uit het feit dat de ‘gewone burger’ meer aan het woord komt. Hoewel dat op zichzelf geen teken van normalisering van islamofobie is, is het wel een interessante ontwikkeling in combinatie met het negatiever worden van de toon. Een ander teken van normalisering is de toename in de aanwezigheid van de islam als dreiging frame. Dit houdt in dat de islam vaker wordt neergezet als een dreiging voor Nederland.

Wat niet duidt op normalisering van islamofobie is dat de aanwezigheid van het wij-zij frame, demoniseringsframe, integratieframe en slachtofferframe niet is toegenomen. Dat houdt dus in dat de islam door de tijd niet vaker is neergezet als, vrouwenvriendelijke, gewelddadige, slecht integrerende cultuur en religie. Verder komen moslims, islamitische instituten en deskundigen niet minder aan het woord door de tijd. Dit wijst opnieuw niet op normalisering van islamofobie.

Het beeld is dus gemengd. Uit dit onderzoek is geen eenzijdig antwoord gekomen op de vraag of er sprake is van normalisering van islamofobie. Het negatiever worden van de toon is een duidelijke indicator van normalisering, maar dit gaat niet samen met een toename in het gebruik van de gemeten frames. Opvallend is wel dat meeste veranderingen in 2017 aan het licht komen. Dit kan er wel op duiden dat er normalisering aan zit te komen. Uit deze scriptie is echter gebleken dat het antwoord op het moment genuanceerd ligt en er geen duidelijke uitspraak over gedaan kan worden.

5.3 Discussie

Hoe verhouden bovenstaande resultaten zich met bestaande literatuur? De bewering van Mudde (2019) was dat er sprake zou zijn van normalisering van islamofobie als gevolg van de normalisering van radicaal rechtse partijen. Deze scriptie heeft dit onderzocht, maar het antwoord ligt genuanceerder dan de beweringen van Mudde. Dit betekent niet dat waar Mudde op wijst niet een ontwikkeling is om in de gaten te houden. Immers zijn er twee indicatoren die naar normalisering wijzen. Vooral het feit dat de toon in 2017 negatiever is geworden is een teken aan de wand dat er wel degelijk sprake is van normalisering. Maar de status quo in de aanwezigheid van vijf van de zes frames en wie er aan het woord komen betekenen echter ook dat de situatie niet zo erg is als wordt geschetst door Mudde. Dat de veranderingen die wel zichtbaar zijn in 2017 plaatsvinden kan wel indiceren dat de normalisering in gang is gezet. Wat dat betreft kunnen de uitspraken van Mudde als een terechte waarschuwing gezien worden.

5.3.1 De toon sinds 2006

De toon in de kranten is negatiever geworden tussen 2006 en 2017. Onderzoek naar de toon in kranten tegenover moslims gaat vooral over de periode voor en na 9/11. Volgens Allen (2014) worden moslims sinds 9/11 in een negatiever daglicht gesteld in de Britse media. Dit is volgens Smith (2013) echter niet direct het geval. Hij ziet dat vlak na de 11-september aanslagen juist een positiever beeld werd geschetst van moslims. Mensen probeerde ervoor te zorgen niet alle moslims te veroordelen. Hij ziet dit beeld bij het volk en in de media in 2006 veranderen na de rellen in het Midden-Oosten als gevolg van de Mohammed cartoon in een Deense krant. Deze scriptie gaat over de periode erna. Het is duidelijk geworden dat de toon sinds 2006 opnieuw negatiever is geworden, zoals dat ook na 9/11 het geval was. Echter is er nu niet sprake geweest van een aanslag van deze grootte. Het lijkt erop dat de islam sindsdien negatiever wordt belicht. Dit duidt op een constante normalisering van islamofobie.

Het negatiever worden van de toon is ook in lijn met de bewering van Ellinas (2018) dat de media immigratie op een negatieve manier in het daglicht brengen. In dat onderzoek werd ook gesteld dat er vaak sprake van conflict is als het over immigratie gaat. Uit dit onderzoek is gebleken dat wanneer het over de islam gaat het conflictframe wel relatief veel voorkomt, maar dat dit niet is toegenomen. Een toename zou op normalisering wijzen, omdat een conflict vaak negatief is. Dit onderzoek is dus niet helemaal in lijn met de beweringen van Ellinas (2018).

5.3.2 Framing van de islam

De framing van de islam heeft niet gewezen naar normalisering van islamofobie. Er zijn zes frames onderzocht. Kumar (2010) beweerde dat in de Verenigde Staten de islam steeds meer wordt neergezet als een vrouwonvriendelijke, niet-rationele en gewelddadige religie. Deze kenmerken zijn ondergebracht in het demoniseringsframe. Dit frame is niet toegenomen in aanwezigheid, wat niet in lijn is met de beweringen van Kumar (2010). Hij had het echter over de Verenigde Staten en uit dit onderzoek is dus gebleken dat het in Nederland niet het geval is. Shadid (2005) heeft wel onderzoek verricht naar de islam in Nederland. Hij stelde vast dat er in Nederland sprake was van een wij-zij verdeling tussen het Westen en de islam. Dit frame is in dit onderzoek opnieuw niet toegenomen en duidt niet op normalisering van islamofobie. Shadid (2005)zag het in zijn onderzoek meer gebeuren en dit is dus niet in lijn met de resultaten van dit onderzoek

Drie van de vier onderzochte immigratieframes zijn niet veranderd door de tijd. Alleen het islam als dreiging frame nam toe in aanwezigheid. Dit lijkt in lijn met de bevindingen van Vliegthart & Roggenband (2007). Dit onderzoek van Vliegthart & Roggenband (2007) onderzocht in grote mate dezelfde frames tussen 1995 en 2004 wanneer het ging over immigratie. De islam als dreiging frame lijkt in dat onderzoek toe te nemen in aanwezigheid. Al zijn er geen statistische testen op uitgevoerd. De andere frames lijken niet of in mindere mate toe te nemen.

5.3.3 Politiek en de islam

De islam is een breder gedragen onderwerp geworden in de politiek. Hiermee wordt bedoeld dat meerdere partijen vaker gelinkt worden aan de islam. Sinds het succes van Fortuyn waren er bij de VVD geluiden om een negatievere houding ten opzichte van de islam in te nemen. Voorstanders van deze richting kregen, net als Bolkestein in de jaren negentig, weinig steun. Dit leidde tot Geert Wilders die zijn eigen partij oprichtte. Uit de resultaten is gebleken dat in 2006 de PVV veruit het meest geassocieerd werd met de islam. In 2017 is

het gemiddelde van de partijen toegenomen. Het percentage van de associatie met de PVV is gedaald, terwijl de andere partijen meer werden geassocieerd met de islam. Daarbij komt dat er in 2017 twee partijen naar voren zijn gekomen die ook veel geassocieerd worden met de islam, Forum voor Democratie en DENK. De issue ownership van de PVV op de islam is dus afgenomen. Issue ownership kan als gevolg hebben dat mensen die een bepaald onderwerp belangrijk vinden op een partij stemmen die dit onderwerp ook belangrijk vindt. Deze partij zal dan veel worden geassocieerd met dat onderwerp in de media. Het lijkt er door de verhoogde associatie met de islam op dat meer partijen dit onderwerp belangrijk vinden. Hierbij komt bij dat het beeld van de islam negatiever is geworden. Dit is een interessante ontwikkeling en duidt erop dat meerdere partijen een islamofobere houding tegenover de islam innemen.

5.4 Beperkingen en vervolgonderzoek

De beperkingen van dit onderzoek zijn de volgende. Het vinden van artikelen die gaan over de islam aan de hand van een zoekterm is lastig. Er is in dit onderzoek voor gekozen om een grote database te creëren. Een specifiekere zoekterm had er wellicht voor gezorgd dat artikelen sterker over de islam gingen, terwijl het nu soms in een alinea kort voorkwam. Dit had gekund door ervoor te kiezen dat 'islam' minstens twee keer voor moet komen. Echter waren er dan wellicht ook veel artikelen verloren gegaan. De beperking van dit onderzoek is dat wanneer een frame voorkomt in een bijzinnetje het evenveel meetelt als een frame dat door het hele artikel voorkomt. Dit zou door kwalitatieve inhoudsanalyse beter onderzocht kunnen worden, echter is dit intensiever en zullen er dan minder artikelen onderzocht kunnen worden.

Een verdere beperking is het feit dat er drie periodes zijn onderzocht. Het was interessant geweest om naar meer periodes te kijken. Omdat in eerder onderzoek vooral gekeken is naar de periode voor en na 9/11 is het relevant om te kijken naar de verandering sindsdien. Daarnaast is het dan mogelijk om de periode rond de Tweede Kamerverkiezingen van 2002 mee te nemen, de verkiezingen waar LPF veel succes behaalde. Dit heeft ook als gevolg dat het mogelijk is om de periode voor 2006 met 2006 en 2010 te vergelijken. In dit onderzoek kwamen significante resultaten vooral voor tussen 2006 en 2017. 2006 was in dit onderzoek vooral een startjaar. De PVV nam succesvol deel aan de verkiezingen en het zou dan ook relevant zijn om te zien of dat de normalisering al in gang heeft gezet. Of dat het echt een verandering is die vooral sinds 2017 aanwezig is.

In deze scriptie zijn vier indicatoren gebruikt die mogelijk normalisering aan kunnen

tonen. Echter is het niet ondenkbaar dat er andere manieren zijn die wellicht beter zijn. De gemeten indicatoren zijn nu in een 2 tegen 2 stand geëindigd. Twee wijzen op normalisering en twee niet. Om antwoord te geven op de vraag is het wellicht een idee om andere indicatoren te meten. Mogelijke indicatoren zijn te kijken naar de link tussen de islam en negatieve begrippen als terrorisme en criminaliteit. Dit kan via associatief framen of door te kijken naar de gebruikte frames.

Bronnenlijst

Literatuurlijst

- Akkerman, T. (2005). Anti-immigration parties and the defence of liberal values: The exceptional case of the List Pim Fortuyn. *Journal of Political Ideologies*, 10(3), 337–354.
<https://doi.org/10.1080/13569310500244354>
- Allen, F. (z.d.). *Islamophobia in the UK: The role of British newspapers in shaping attitudes towards Islam and Muslims*. 137.
- Balfour, R., Emmanouilidis, J. A., Grabbe, H., Lochocki, T., Mudde, C., Schmidt, J., Fieschi, C., Hill, C., Mendras, M., & Niemi, M. K. (2016). Europe's troublemakers. The populist challenge to foreign policy. *European Policy Centre*.
- Bélangier, É., & Meguid, B. M. (2008). Issue salience, issue ownership, and issue-based vote choice. *Electoral Studies*, 27(3), 477–491. <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2008.01.001>
- Biesboer, F. (1992). De Fata Morgana van de Golfoorlog. *Politiek & Cultuur*, 2.
- Bleich, E., Nisar, H., & Abdelhamid, R. (2016). The effect of terrorist events on media portrayals of Islam and Muslims: Evidence from New York Times headlines, 1985–2013. *Ethnic and Racial Studies*, 39(7), 1109–1127.
- Bolkestein, F. (1991). De integratie van minderheden. *de Volkskrant*, 12.
- Bolkestein, F. (1997). Moslim in de Polder. *Amsterdam, Uitgeverij Contact*.
- Cleveland, W. L., & Bunton, M. (2016). *A History of the Modern Middle East*. Hachette UK.
- Couwenberg, S. W. (1982). Het vraagstuk der etnische minderheden. *Civis Mundi*, 21(5), 169–212.
- De Cleen, B. (2017). Populism and nationalism. *Handbook of populism*, 342–362.
- Elahi, F., & Khan, O. (2017). Islamophobia: Still a challenge for us all. *London: Runnymede Trust*.

- Ellinas, A. A. (2010). *The Media and the Far Right in Western Europe: Playing the Nationalist Card*. Cambridge University Press.
- Ellinas, A. A. (2018). Media and the radical right. In *The Oxford Handbook of the radical right* (pp. 269–284). Oxford University Press New York.
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of communication*, 43(4), 51–58.
- Esser, F. (2013). Mediatization as a Challenge: Media Logic Versus Political Logic. In H. Kriesi, S. Lavenex, F. Esser, J. Matthes, M. Bühlmann, & D. Bochler (Red.), *Democracy in the Age of Globalization and Mediatization* (pp. 155–176). Palgrave Macmillan UK.
https://doi.org/10.1057/9781137299871_7
- Esser, F., Stepinska, A., & Hopmann, D. N. (2017). Populism and the media: Cross-national findings and perspectives. In *Populist Political Communication in Europe* (pp. 365–380). Routledge.
- Froio, C. (2018). Race, Religion, or Culture? Framing Islam between Racism and Neo-Racism in the Online Network of the French Far Right. *Perspectives on Politics*, 16(3), 696–709.
<https://doi.org/10.1017/S1537592718001573>
- Galtung, J., & Ruge, M. H. (1965). The Structure of Foreign News: The Presentation of the Congo, Cuba and Cyprus Crises in Four Norwegian Newspapers. *Journal of Peace Research*, 2(1), 64–90. <https://doi.org/10.1177/002234336500200104>
- Golder, M. (2016). Far right parties in Europe. *Annual Review of Political Science*, 19, 477–497.
- Gottschalk, P., Greenberg, G., & Greenberg, G. (2008). *Islamophobia: Making Muslims the Enemy*. Rowman & Littlefield.
- Halliday, F. (1999). 'Islamophobia' reconsidered.
- Harcup, T., & O'Neill, D. (2001). What Is News? Galtung and Ruge revisited. *Journalism Studies*, 2(2), 261–280. <https://doi.org/10.1080/14616700118449>

- Harcup, T., & O'Neill, D. (2017). What is News? *Journalism Studies*, 18(12), 1470–1488.
<https://doi.org/10.1080/1461670X.2016.1150193>
- Huber, L. P., Lopez, C. B., Malagon, M. C., Velez, V., & Solorzano, D. G. (2008). Getting beyond the 'symptom,' acknowledging the 'disease': Theorizing racist nativism. *Contemporary Justice Review*, 11(1), 39–51.
- Jagers, J., & Walgrave, S. (2007). Populism as political communication style: An empirical study of political parties' discourse in Belgium. *European Journal of Political Research*, 46(3), 319–345. <https://doi.org/10.1111/j.1475-6765.2006.00690.x>
- Kleinnijenhuis, J., Atteveldt, W. van, & Welbers, K. (2012). *De herkomst van vertrouwen in de rechtsstaat 1993–2012*. Vrije Universiteit Amsterdam.
- Koopmans, R., & Muis, J. (2009). The rise of right-wing populist Pim Fortuyn in the Netherlands: A discursive opportunity approach. *European Journal of Political Research*, 48(5), 642–664.
- Kumar, D. (2010). Framing Islam: The Resurgence of Orientalism During the Bush II Era. *Journal of Communication Inquiry*, 34(3), 254–277.
<https://doi.org/10.1177/0196859910363174>
- Lengauer, G., Esser, F., & Berganza, R. (2012). Negativity in political news: A review of concepts, operationalizations and key findings. *Journalism*, 13(2), 179–202.
<https://doi.org/10.1177/1464884911427800>
- Lijst Pim Fortuyn. (2002). *Zakelijk met een hart*.
- Mondon, A., & Winter, A. (2017). Articulations of Islamophobia: From the extreme to the mainstream? *Ethnic and Racial Studies*, 40(13), 2151–2179.
<https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1312008>
- Moy, P., Tewksbury, D., & Rinke, E. M. (2016). Agenda-setting, priming, and framing. *The international encyclopedia of communication theory and philosophy*, 1–13.

- Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541–563.
<https://doi.org/10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x>
- Mudde, C. (2019). *The Far Right Today*. John Wiley & Sons.
- Mudde, C., & Kaltwasser, C. R. (2013). Exclusionary vs. Inclusionary Populism: Comparing Contemporary Europe and Latin America. *Government and Opposition*, 48(2), 147–174.
<https://doi.org/10.1017/gov.2012.11>
- Norocel, C., Szabó, G., & Bene, M. (2017). Integration or isolation? Mapping out the position of radical right media in the public sphere. *International Journal of Communication*, 11, 3764–3788.
- Otter, E. den. (2017). *De reis van de islamitische immigrant naar emancipatie* [B.S. thesis].
- Pennings, P., & Keman, H. (2003). The Dutch parliamentary elections in 2002 and 2003: The rise and decline of the Fortuyn movement. *Acta politica*, 38(1), 51–68.
- Phalet, K. (2004). Een analyse van artikelen in de Volkskrant 1998-2002. In J. Ter Wal (Red.), *Moslim in Nederland. De publieke discussie over de islam in Nederland*. Den Haag: SCP.
- Powell, K. A. (2011). Framing Islam: An Analysis of U.S. Media Coverage of Terrorism Since 9/11. *Communication Studies*, 62(1), 90–112.
<https://doi.org/10.1080/10510974.2011.533599>
- Powell, K. A. (2018). Framing Islam/Creating Fear: An Analysis of U.S. Media Coverage of Terrorism from 2011–2016. *Religions*, 9(9), 257. <https://doi.org/10.3390/rel9090257>
- Rane, H., & Ewart, J. (2012). The framing of Islam and Muslims in the tenth anniversary coverage of 9/11: Implications for reconciliation and moving on. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 32(3), 310–322.
- Rath, J. (1996). *Nederland en zijn Islam: Een ontzuilende samenleving reageert op het ontstaan van een geloofsgemeenschap*. Het Spinhuis.

- Riffe, D., Lacy, S., Fico, F., & Watson, B. (2019). *Analyzing Media Messages: Using Quantitative Content Analysis in Research*. Routledge.
- Roggeband, C., & Vliegenthart, R. (2007). Divergent framing: The public debate on migration in the Dutch parliament and media, 1995–2004. *West European Politics*, 30(3), 524–548. <https://doi.org/10.1080/01402380701276352>
- Ruigrok, N., Van Atteveldt, W., & Vliegenthart, R. (2008). *Shifting the Terror frame How 9/11 changed the framing of Terrorist events*.
- Runnymede Trust, L. U. K. (1997). *Islamophobia: A challenge for us all*. Runnymede Trust London.
- Rydgren, J. (2017). Radical right-wing parties in Europe: What's populism got to do with it? *Journal of Language and Politics*, 16(4), 485–496. <https://doi.org/10.1075/jlp.17024.ryd>
- Said, E. W. (1985). Orientalism reconsidered. *Race & class*, 27(2), 1–15.
- Sheridan, L. P. (2006). Islamophobia pre–and post–September 11th, 2001. *Journal of interpersonal violence*, 21(3), 317–336.
- Shoemaker, P. J., & Reese, S. D. (2014). *Mediating the message in the 21st century: Theories of influence on mass media content*. New York: Routledge.
- Smith, C. (2013). *Anti-Islamic sentiment and media framing during the 9/11 decade*.
- Stoyanova, A. (2016). Unemployment and European Right Wing Populism. *Economics and Nationalism*.
- Strömbäck, J. (2008). Four Phases of Mediatization: An Analysis of the Mediatization of Politics. *The International Journal of Press/Politics*, 13(3), 228–246. <https://doi.org/10.1177/1940161208319097>
- Szabó, G., Norocel, O. C., & Bene, M. (2019). Media Visibility and Inclusion of Radical Right Populism in Hungary and Romania: A Discursive Opportunity Approach. *Problems of post-communism*, 66(1), 33–46.

- Udris, L. (2012). Is the populist radical right (still) shaping the news? Media attention, issue ownership and party strategies in Switzerland. *Challenges to Democracy in the 21st Century. NCCR Working Paper, 53.*
- Vakil, A. (2009). Is the Islam in Islamophobia the Same as the Islam in Anti-Islam; or, When Is It Islamophobia Time? *E-Cadernos CES, 03*, Article 03. <https://doi.org/10.4000/eces.178>
- Van Atteveldt, W., Ruigrok, N., & Kleinnijenhuis, J. (2005). *Associative framing*. mimeo Free University Amsterdam.
- Vertoont, S. (2017). Beelden met een beperking: Een kwantitatieve inhoudsanalyse naar de representatie van handicap op primetime televisie in Vlaanderen. *Working Paper Film & TV Studies.*
- Vliegthart, R. (2007). *Framing immigration and integration: Facts, parliament, media and anti-immigrant party support in the Netherlands.*
- Vliegthart, R., & Roggeband, C. (2007). Framing immigration and integration: Relationships between press and parliament in the Netherlands. *International Communication Gazette, 69*(3), 295–319.
- Vossen, K. (2004). *De andere jaren zestig. De opkomst van de Boerenpartij (1963-1967).*
- Weyland, K. (2001). Clarifying a Contested Concept: Populism in the Study of Latin American Politics. *Comparative Politics, 34*(1), 1–22. JSTOR. <https://doi.org/10.2307/422412>
- Wielenga, F. (2015). *A history of the Netherlands: From the sixteenth century to the present day.* Bloomsbury Publishing.

Kranten

- Hartenwens. (2006, september 18). *De Telegraaf.*
- Hoessein. (2017, februari 15). *De Telegraaf.*
- Ik wil ook naar ‘thuis’. (2016, december 20). *de Volkskrant.*

ingezonden brief. (2017, maart 1). Remigreren lijkt me in dat geval de beste oplossing. *Algemeen Dagblad*.

Kieft, T. (2019, oktober 2). *Trump wilde gracht met krokodillen bij grens*. Het Parool.

<https://www.parool.nl/gs-bd5e9006>

Maas, M. (2010, augustus 11). 'Dat alle moslims hetzelfde zijn is onzin'. *de Volkskrant*.

Maes, J. (2017, januari 12). 'Geheime opnames gesprekken sollicitant'. *De Telegraaf*.

Redactie. (2020, mei 5). 'Deze herdenking is ook een waarschuwing', lees hier de 4 mei-lezing van Arnon Grunberg terug. Trouw. <https://www.trouw.nl/gs-b0d4cc11>

Bijlage A

Politieke partij	Jaar	Zoekterm	Precision	Recall
CDA	2006 & 2010	cda OR ((politi* OR fractie* OR partij*) AND balkenende) OR "peter balkenende"	.95	1
	2017	cda OR ((politi* OR fractie* OR partij*) AND buma) OR "sybrand van haersma buma"	.85	1
PvdA	2006	pvda OR "partij van de arbeid" OR ((politi* OR fractie* OR partij*) AND bos) OR "wouter bos"	.80	1
	2010	pvda OR "partij van de arbeid" OR ((politi* OR fractie* OR partij*) AND cohen) OR "job cohen"	.95	1
	2017	pvda OR "partij van de arbeid" OR ((politi* OR fractie* OR partij*) AND asscher) OR "lodewijk asscher"	.90	1
SP	2006	("sp" OR "socialistische partij" OR ((politi* OR fractie* OR partij*) AND marijnissen) OR "jan marijnissen") NOT (sport OR voetbal OR tennis)	.85	.90
	2010 & 2017	("sp" OR "socialistische partij" OR ((politi* OR fractie* OR partij*) AND roemer) OR "emile roemer") NOT (sport OR voetbal OR tennis)	.95	1
VVD	2006, 2010 & 2017	vvd OR ((politi* OR fractie* OR partij*) AND rutte) OR "mark rutte"	.95	.95
PVV	2006, 2010 & 2017	pvv OR "partij voor de vrijheid" ((politi* OR fractie* OR partij*) AND wilders) OR "geert wilders"	1	.75
GroenLinks	2006 & 2010	groenlinks OR ((politi* OR fractie* OR partij*) AND halsema) OR "femke halsema"	1	.95
	2017	groenlinks OR ((politi* OR fractie* OR partij*) AND klaver) OR "jesse klaver"	.90	.95
D66	2006, 2010 & 2017	D66 OR ((politi* OR fractie* OR partij*) AND pechtold) OR "alexander pechtold"	1	1

	2006 & 2010	cu OR christenunie OR ((politi* OR fractie* OR partij*) AND rouvoet) OR "andre rouvoet"	.95	1
ChristenUnie	2017	cu OR christenunie OR ((politi* OR fractie* OR partij*) AND segers) OR "gert-jan segers"	.95	1
SGP	2006	sgp OR ((politi* OR fractie* OR partij*) AND vlies) OR "bas van der vlies"	1	1
	2010 & 2017	sgp OR ((politi* OR fractie* OR partij*) AND staaij) OR "kees van der staaij"	1	1
PvdD	2006, 2010 & 2017	pvdd OR "partij voor de dieren" OR ((politi* OR fractie* OR partij*) AND thieme) OR "marianne thieme"	.95	.95
50plus	2017	50plus OR ((politi* OR fractie* OR partij*) AND krol) OR "henk krol"	.95	1
Forum voor Democratie	2017	fvd OR "forum voor democratie" OR ((politi* OR fractie* OR partij*) AND baudet) OR "thierry baudet"	.95	1
DENK	2017	((kuzu OR azarkan OR simons OR ozturk) AND denk) OR ((politi* OR fractie* OR partij*) AND kuzu) OR "tunahan kuzu"	.90	1

Bijlage B

Tabel B.1. Resultaten post-hoc test algehele toon in de verschillende periodes in De Telegraaf

	Vershil	95% lower bound	95% upper bound	<i>p</i>
2010-2006	-.24	-.67	.37	> .05
2017-2006	-.44	-.83	.03	.027
2017-2010	-.20	-.61	.51	> .05

Tabel B.2. Resultaten post-hoc test beeld van de islam in de verschillende periodes in de kranten

	Vershil	95% lower bound	95% upper bound	<i>p</i>
2010-2006	-.09	-.37	.18	> .05
2017-2006	-.29	-.55	-.03	.024
2017-2010	-.19	-.51	.12	> .05

Tabel B.3. Resultaten post-hoc test beeld van de islam in de verschillende periodes in De Telegraaf

	Vershil	95% lower bound	95% upper bound	<i>p</i>
2010-2006	-.05	-.48	.37	> .05
2017-2006	-.41	-.82	-.01	.040
2017-2010	-.36	-.78	.06	> .05

Tabel B.4. Resultaten post-hoc test aanwezigheid wij-zij frame in de verschillende periodes in de Volkskrant

	Vershil	95% lower bound	95% upper bound	<i>p</i>
2010-2006	.03	-.17	.32	> .05
2017-2006	-.21	-.41	-.01	.038
2017-2010	-.24	-.49	.01	> .05

Tabel B.5. Resultaten post-hoc test aanwezigheid islam als dreiging frame in de verschillende periodes in de kranten

	Vershil	95% lower bound	95% upper bound	<i>p</i>
2010-2006	.07	-.05	.20	> .05
2017-2006	.13	.02	.25	.021

2017-2010	.06	-.08	.21	> .05
-----------	-----	------	-----	-------

Tabel B.6. Resultaten post-hoc test aanwezigheid islam als dreiging frame in de verschillende periodes in het Algemeen Dagblad

	Vershil	95% lower bound	95% upper bound	<i>p</i>
2010-2006	.14	-.17	.45	> .05
2017-2006	.35	.09	.61	.006
2017-2010	.21	-.14	.56	> .05

Tabel B.7. Resultaten post-hoc test aanwezigheid multiculturele frame de verschillende periodes in De Telegraaf

	Vershil	95% lower bound	95% upper bound	<i>p</i>
2010-2006	-.14	-.38	.11	> .05
2017-2006	-.25	-.48	-.03	.023
2017-2010	-.11	-.36	.12	> .05

Tabel B.8. Resultaten post-hoc test associatief kramen door de verschillende periodes in de kranten

	Vershil	95% lower bound	95% upper bound	<i>p</i>
2010-2006	.01	-.34	.47	> .05
2017-2006	.62	.02	.10	.001
2017-2010	.06	.02	.09	.002

Tabel B.9. Resultaten post-hoc test associatief kramen door de verschillende periodes in het Algemeen Dagblad

	Vershil	95% lower bound	95% upper bound	<i>p</i>
2010-2006	.01	-.06	.08	> .05
2017-2006	.10	.04	.17	.002
2017-2010	.09	.02	.16	.006

Tabel B.10. Resultaten post-hoc test aan het woord categorie 6: 'gewone' burgers door de verschillende periodes in de kranten

	Vershil	95% lower bound	95% upper bound	<i>p</i>
2010-2006	-.001	-.15	.15	> .05

2017-2006	.24	.10	.39	< .001
2017-2010	.25	.07	.42	.002
